

Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра історії України і методики викладання історії

**ДИПЛОМНА РОБОТА
НА ЗДОБУТТЯ ПЕРШОГО (БАКАЛАВРСЬКОГО)
РІВНЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ**
на тему:
**ПРОФЕСІЙНИЙ ШЛЯХ НАТАЛІЇ ПОЛОНСЬКОЇ-
ВАСИЛЕНКО (1884-1973 рр.) В УМОВАХ
ПОЛІТИЧНИХ ЗМІН ТА СУСПІЛЬНИХ
ВИКЛИКІВ**

студентки IV курсу, групи СОІ-41
предметної спеціальності
014.03 Середня освіта (Історія)

Федорин Діани Романівни

Керівник:

Савчук Богдан Романович

кандидат історичних наук, асистент

Рецензент:

Єгрешій Олег Ігорович

кандидат історичних наук, доцент

Національна шкала: _____

Університетська шкала: _____

Оцінка ECTS: _____

Члени комісії: _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1.....	7
ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ НАТАЛІЇ ПОЛОНСЬКОЇ-ВАСИЛЕНКО	
1.1 Дитинство та юність	7
1.2 Освіта та початок наукової діяльності	19
1.3 Життя в умовах політичних змін (Період Української революції 1917 – 1921 рр., еміграція та діяльність за кордоном)	26
РОЗДІЛ 2.....	31
ПРОФЕСІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ НАТАЛІЇ ПОЛОНСЬКОЇ-ВАСИЛЕНКО	
2.1 Робота в академічних установах УРСР	31
2.2 Діяльність у період еміграції	33
РОЗДІЛ 3.....	42
БІОГРАФІЧНИЙ МЕТОД ЯК ЗАСІБ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ.....	
РОЗДІЛ 4.....	50
ВИКОРИСТАННЯ ПРАЦЬ НАТАЛІЇ ПОЛОНСЬКОЇ-ВАСИЛЕНКО У ФОРМУВАННІ ІСТОРИЧНОЇ ПРЕДМЕТНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ..	
4.1 Роль біографічного підходу у викладанні історії на прикладі біографії діячки	50
4.2 Розробка навчальних завдань на основі праць історикині	55
4.3 Формування історичної предметної компетентності учнів через її наукову спадщину	57
ВИСНОВКИ	62
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	64
ДОДАТКИ.....	72
Додаток А. Конспект проведення позакласного заходу	72
Додаток Б. Особливості діяльності Н.Д. Полонської-Василенко	78
Додаток В. Полонська-Василенко Наталія Дмитрівна (1884-1973).....	79

ВСТУП

Актуальність дослідження зумовлена потребою глибшого осмислення ролі інтелектуальної еліти в умовах суспільно-політичних трансформацій, а також інтеграції біографічного підходу до навчання історії у шкільну освіту. Наталія Полонська-Василенко – одна з провідних постатей української історіографії ХХ ст., науковий і педагогічний шлях якої припав на періоди глибоких змін: від падіння Російської імперії до радянського тоталітаризму й вимушеної еміграції. Аналіз її наукової та освітньої спадщини дозволяє вивчати не лише зміст історичних праць, а й підходи до викладання історії, що є цінним для сучасної методичної практики.

Вивчення професійної біографії Н. Полонської-Василенко дає змогу не лише з'ясувати етапи розвитку історичної науки в Україні, а й осмислити, як інтелектуал реагує на зовнішні політичні виклики, адаптує методологію, зберігаючи фахову цілісність. З педагогічної точки зору, постать діячки є прикладом історика-викладача, який у складних умовах продовжував навчати, формувати учнів і студентів, зберігати національну ідентичність. Її життєвий і професійний шлях може слугувати взірцем для майбутніх учителів історії, особливо в аспектах професійної етики, адаптивності до змін та ролі вчителя як носія цінностей.

Інтеграція теми в навчальний процес сприятиме розвитку проблемно-особистісного підходу в освіті: через вивчення біографій діячів учні краще засвоюють зміст епохи, а також вчаться співвідносити події з моральним вибором особистості. Це актуалізує не лише методичні можливості вивчення біографічного матеріалу, а й практичну підготовку здобувачів освіти до участі в науково-дослідній, проєктній і конкурсній діяльності в межах позакласної роботи.

Метою дослідження є комплексне вивчення життєвого та професійного шляху Н. Полонської-Василенко в контексті змін ХХ ст., з акцентом на її внесок у розвиток української історичної науки та освіти. Окрему увагу приділено

можливостям застосування її наукової спадщини в освітньому процесі для формування історичної компетентності учнів. **Завдання дослідження:**

- висвітлити чинники формування світогляду, основні етапи її професійної, викладацької і наукової діяльності в Україні та в еміграції;
- оцінити зміст і тематичне розмаїття наукової спадщини історикині, визначити її внесок у розвиток української історіографії;
- обґрунтувати значення біографічного підходу як методичного інструменту у викладанні історії, використовуючи життєпис Н. Полонської-Василенко;
- розробити методичні рекомендації щодо використання праць історикині та біографії для формування історичної предметної компетентності та практичні форми інтеграції наукової спадщини діячки у шкільні програми та позакласну роботу.

Об’єктом дослідження є життєвий і професійний шлях Н. Полонської-Василенко в контексті політичних трансформацій і суспільних викликів першої половини ХХ ст., а також її наукова й освітня спадщина як складова формування історичної культури і громадянської свідомості в сучасному освітньому процесі.

Предметом дослідження є наукова, освітня та громадська діяльність Н. Полонської-Василенко, її історіографічна спадщина, а також педагогічний потенціал її використання в сучасному освітньому процесі, зокрема у формуванні історичної компетентності учнів ЗЗСО.

Стан наукової розробки. Дослідження постаті Н. Полонської-Василенко в останні роки привертає увагу з боку науковців історичної та педагогічної галузей. Виокремлюємо роботи таких авторів, як І. Верба [11; 12; 13; 14], Я. Пилипчик [27; 28], Л. Яременко [45]. Також варто зауважити наукові праці Л. Березовської, яка вивчає внесок українських жінок в історію науки та освіти [19]. У рамках історичних студій діяльності М. Грушевського, який акцентував увагу на значенні національної самосвідомості крізь призму історії, можуть слугувати контекстом для вивчення спадщини Н. Полонської-Василенко праці Л. Винара [15], В. Заруби [22]. Джерельною базою роботи вступили опубліковане

листування з М. Могилянським [1], праці [2; 3; 4] та спогади історикині [5; 6; 7; 8; 9]. Отже, наша робота систематизує існуючі знання про Н. Полонську-Василенко, має практичне значення для сучасної освітньої системи – воно розвиває інтерес до вивчення української історії та сприяє вихованню історичної свідомості у молоді.

Для реалізації мети і завдань дипломної роботи використовуються різноманітні **наукові методи**. По-перше, застосовується *історичний метод* – для дослідження етапів життя та професійної діяльності Н. Полонської-Василенко в контексті історичних подій. По-друге, використовується *біографічний метод* – для вивчення особистісного розвитку діячки, її мотивацій та впливу оточення на формування її професійних прагнень. Крім того, методи *контент аналізу* та *порівняльного аналізу* для оцінки змісту та значення її наукової спадщини у розвитку історичної науки України. Педагогічний метод важливий розробки навчальних завдань і програм, спрямованих на використання спадщини діячки в процесі навчання історії з акцентом на розвиток критичного мислення й національної ідентичності. Отже, комплексний підхід до вивчення професійної діяльності Н. Полонської-Василенко, застосування різноманітних методів дослідження й урахування історичного контексту її життя дають змогу глибше зрозуміти значення її наукової спадщини та її вплив на сучасну освітню практику.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості застосування його результатів в освітньому процесі та науково-дослідницькій діяльності. Аналіз професійного шляху Н. Полонської-Василенко поглиблює розуміння впливу політичних змін на розвиток історичної освіти в Україні, що дає підґрунтя для розробки методичних рекомендації із використання біографічного підходу у викладанні історії. Матеріали дослідження можуть бути інтегровані у шкільному курсі, сприяючи формуванню історичної та громадянської компетентностей учнів, розвитку критичного мислення та зацікавленості до вивчення національної історії через постаті видатних українських учених.

Структура роботи зумовлена метою та завданнями й складається зі вступу, чотирьох розділів, десяти підрозділів, загальних висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг роботи – 79 сторінок, з яких 62 сторінок – основний текст.

РОЗДІЛ 1

ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ НАТАЛІЇ ПОЛОНСЬКОЇ-ВАСИЛЕНКО

1.1 Дитинство та юність

Наталія Дмитрівна Полонська-Василенко (уроджена Меншова) народилася 12 лютого 1884 року в місті Харкові в родині дворянського походження, що суттєво вплинуло на її подальший життєвий і науковий шлях. Її батько, Дмитро Петрович Меншов, був кадровим офіцером у збройних силах Російської імперії, а мати – Марія Федорівна – походила з орловської шляхти, представників старовинної аристократії. Поєднання військової служби й шляхетського родоводу зумовило виховання в дусі дисципліни, відповідальності та глибокої поваги до освіти й культури [37].

Особливості батькової професійної діяльності, яка вимагала частих змін місця служби, сприяли регулярним переїздам родини, що, у свою чергу, мало позитивний вплив на формування широкого світогляду майбутньої дослідниці. З раннього дитинства Наталія ознайомлювалася з різними регіонами, середовищами, традиціями, що розширювало її культурний горизонт та розвивало здатність до швидкої адаптації. Цей досвід згодом сприяв відкритості до міждисциплінарних підходів в історичних студіях і чутливості до регіональних особливостей українського минулого.

Походження з вищого соціального прошарку імперського суспільства надало Н. Полонській-Василенко привілейований доступ до приватних бібліотек, культурних салонів, інтелектуальних дискусій і мистецьких заходів, що активно функціонували в Харкові наприкінці XIX століття. Вплив цього культурного оточення сприяв ранньому інтересу до гуманітарних наук, зокрема до історії, філології та мистецтва.

Протягом перших одинадцяти років життя, до переїзду родини до Києва, Наталія здобувала початкову освіту в домашніх умовах. Навчання здійснювалося

під наглядом кваліфікованих приватних викладачів, які працювали за програмами, що відповідали найкращим стандартам провідних жіночих гімназій імперії. Освітній процес охоплював широкий спектр дисциплін: філологічного (вивчення старослов'янської мови, латини, літератури), історичного (історія стародавнього світу, загальна історія) та мовного спрямування (французька, німецька, згодом англійська мова). Основною мовою навчання була російська, що відповідало офіційній політиці держави в освітній сфері.

Однак, попри мовну і культурну домінацію імперських практик, у родині зберігалося шанобливе ставлення до української історії та народної культури. Батьки, зокрема мати, сприяли зацікавленню Наталії національними традиціями, народними піснями, обрядами та легендами. У поєднанні з класичною гуманітарною освітою це заклало основи подальшого наукового зацікавлення українським минулим і стало передумовою її академічної самореалізації у царині історії України.

Близько 1895 року родина Наталії Меншової, майбутньої відомої української історикині Н. Полонської-Василенко, остаточно переїхала до Києва – міста, яке в той період було одним із провідних освітніх, культурних та наукових осередків Південно-Західного краю Російської імперії. Київ не лише виконував роль адміністративного центру, а й концентрував у собі потужний інтелектуальний потенціал, що був сформований діяльністю університету Святого Володимира, численних гімназій, наукових товариств, культурно-просвітницьких організацій і редакцій друкованих видань. Таким чином, перебування родини Меншових у цьому середовищі мало значний вплив на формування світогляду юної Наталії, а також створило необхідне соціокультурне тло для її подальшої академічної еволюції [45, с. 8].

Саме в Києві розпочався систематичний етап здобуття Н. Меншовою середньої освіти, який став ключовим етапом її становлення як особистості та інтелектуалки. Вона вступила до однієї з найавторитетніших жіночих навчальних інституцій міста – Фундуклеївської жіночої гімназії, заснованої ще у 1860-х роках, яка вирізнялася високим рівнем гуманітарної підготовки, класичною

програмою навчання та педагогічною стабільністю. Гімназія користувалася особливою повагою серед київського інтелігенського середовища за зразкову дисципліну, академічну вимогливість та глибоку освітню програму, яка включала вивчення кількох іноземних мов, античної історії, літератури, географії, етики, а також основ логіки й природничих наук. Крім того, гімназія славилася своєю ліберальною атмосферою, завдяки чому сприяла вихованню критичного мислення, почуття соціальної відповідальності та прагнення до самореалізації серед своїх учениць.

Навчання у Фундуклеївській гімназії мало не лише освітній, а й соціально-культурний вимір. Тут формувалося майбутнє жіноче інтелектуальне середовище, яке відіграло важливу роль у модернізаційних процесах доби. Серед випускниць гімназії були як представниці аристократичних і заможних купецьких родин, так і доньки науковців, чиновників, освітян. Це середовище було живильним ґрунтом для становлення жінки-інтелектуалки нового зразка, яка прагнула активної участі у суспільному, науковому й культурному житті. Таким чином, період навчання Наталії Меншової у Фундуклеївській гімназії заклав підвалини її глибокої гуманітарної ерудиції, сформував її ціннісні орієнтири та дав старт академічному шляху, який згодом приведе її до провідних наукових інституцій України [31].

У 1901 році Н. Меншова успішно завершила навчання у Фундуклеївській жіночій гімназії, отримавши срібну медаль – престижну академічну відзнаку, яка в той час присуджувалася лише найуспішнішим ученицям середніх навчальних закладів підвищеного рівня. Ця медаль була свідченням її високого рівня загальної підготовки, а також демонструвала її особливі успіхи у низці гуманітарних дисциплін, що користувалися особливою увагою в освітніх програмах для дівчат кінця XIX – початку XX століття. Зокрема, Наталія відзначилася високими результатами у вивченні історії, що свідчило про її ранню зацікавленість у науковому осмисленні минулого; словесності – яка охоплювала рідну мову та літературу і була важливою складовою розвитку критичного мислення та культурної ерудиції; а також французької мови – дисципліни, що

мала велике значення для культурного та інтелектуального розвитку, оскільки французька вважалася мовою європейської еліти та науки того часу. Отже, отримання срібної медалі не лише підтверджувало її виняткові навчальні досягнення, а й заклало міцний фундамент для подальшого наукового шляху Наталії Меншової, що згодом визначив її професійну кар'єру в історичній науці [55].

Навчальна програма гімназії, відповідно до загальноімперських освітніх стандартів, була комплексною, академічно насиченою та орієнтованою на класичну освітню модель. Вона включала поглиблене вивчення історії стародавнього світу, загальної географії, логіки, основ філософії, психології, а також латинської мови, яка традиційно вважалась необхідною складовою гуманітарної освіти. Особливе місце в навчальному процесі займали французька та німецька мови, оскільки знання європейських мов відкривало доступ до провідної наукової та культурної літератури.

Програма гімназії приділяла значну увагу дисциплінам гуманітарного циклу. Філологія, літературознавство, загальна та вітчизняна історія викладалися на високому методичному рівні, що сприяло розвитку в учениць не лише академічних знань, а й навичок критичного мислення, аналітичного підходу та інтерпретації історичних подій у широкому контексті. Саме ці предмети відіграли ключову роль у формуванні наукового світогляду Н. Меншової, значною мірою спричинивши її подальшу зацікавленість у вивченні історії як професійної дисципліни [45, с. 6].

Значну роль у розвитку її інтелектуального потенціалу відіграла позакласна діяльність, зокрема участь у літературному гуртку та дебатах, які проводилися на базі гімназії. Ці форми неформальної освіти сприяли набуттю риторичних навичок, умінню формулювати аргументи, вести дискусію на гуманітарні теми. Власне, саме в цей період у Наталії починають формуватися перші елементи критичного мислення, що згодом стане ключовим інструментом у її науковій діяльності.

Становлення історичного світогляду Н. Меншової-Полонської у значній мірі було зумовлене впливом її батька – Дмитра Петровича Меншова, який, попри свою професійну діяльність у військовій сфері, виявляв стійку зацікавленість у питаннях історичного пізнання. Його глибока інтелектуальна залученість до історичних студій, зокрема робота з документами Армійського архіву в Харкові, свідчила не лише про аматорське захоплення минувиною, а й про володіння базовими джерелознавчими методами. Таке поєднання військової дисципліни з науковим підходом до вивчення історичних матеріалів створювало у родинному середовищі атмосферу, сприятливу для формування дослідницького мислення [50].

Саме завдяки батькові Наталія вперше ознайомила з принципами історичного аналізу, здобула початкові навички роботи з джерелами, навчилася критичному прочитанню текстів та інтерпретації архівної інформації. Від нього вона перейняла інтерес до мікроісторії – вивчення локальних подій, маловідомих постатей, родинних та територіальних наративів, що пізніше стане характерною рисою її академічного стилю.

У своїх спогадах Н. Полонська-Василенко згадувала, що ще з дитинства виявляла живий інтерес до топоніміки, усної народної творчості, звичаїв та етнокультурних особливостей козацьких поселень, розташованих навколо Києва. Це свідчить про її перші кроки у польовій етнографії – практиці безпосереднього спостереження, збору фольклорних даних і аналізу побутових явищ у середовищі конкретної соціальної групи. Такий досвід мав істотне значення для подальшого формування її як дослідниці історії українського козацтва та соціокультурних трансформацій Лівобережної України [9, с. 5].

Вже в процесі навчання у Фундуклеївській жіночій гімназії Н. Меншова демонструвала схильність до поглибленого історичного мислення, що виражалося, зокрема, в її особливому зацікавленні джерельною основою історичних знань. Такий підхід був нетиповим для середньої школи початку ХХ століття, адже загальна освітня програма, як правило, зосереджувалася на репродуктивному засвоєнні фактів, а не на аналітичній роботі з

першоджерелами. У цьому контексті Наталія виділялася на тлі більшості своїх однолітків сформованим прагненням до самостійного осмислення історичного матеріалу [1, с. 9].

Суттєвим чинником у розвитку її джерелознавчих навичок стали передові педагогічні підходи, яких дотримувалися викладачі Фундуклеївської гімназії. Вони не лише подавали навчальний матеріал у доступній формі, а й стимулювали аналітичне мислення, заохочуючи учениць до роботи з автентичними історичними документами – уривками з хронік, листування, правових актів, мемуаристики тощо. Така методика відкривала перед ученицями можливість вивчати історичні події у контексті первинних свідчень, що сприяло формуванню критичного підходу до історичного знання.

У процесі засвоєння історичних дисциплін Наталія вчилася не лише відтворювати події, а й встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, аналізувати соціальні, політичні та культурні фактори, що впливали на хід історії. Її мислення поступово набувало структурованості й історіософського виміру, адже вона почала виробляти власні оцінки історичних явищ, ґрунтуючись не на готових судженнях, а на самостійному опрацюванні джерел.

Показовим є той факт, що ще до завершення середньої освіти Наталія відвідувала наукові семінари при Археографічній комісії Київської імператорської академії наук, яка на той час відігравала провідну роль у збиранні, систематизації та публікації історичних джерел. Це свідчить про її ранню інтеграцію в академічне середовище, а також про глибоку зацікавленість у професіоналізації своїх знань. Таким чином, вже в підлітковому віці Н. Полонська-Василенко демонструвала не лише інтерес до історії як навчального предмета, а й готовність долучатися до наукової спільноти через практичну роботу з архівами та джерелами [56, с. 52].

Формування наукової ідентичності Н. Дмитрівни Полонської-Василенко відбувалося в особливому академічному середовищі, що об'єднувало елементи західноєвропейської наукової методології та української історіографічної традиції. Така інтелектуальна атмосфера сприяла появі у молодій дослідниці

глибокої зацікавленості у вивченні вітчизняної історії в широкому цивілізаційному контексті, а також формуванню багатовимірного наукового світогляду. Знаковим етапом у цьому процесі стало навчання на Вищих жіночих курсах при Імператорському університеті Святого Володимира, які на початку XX століття відігравали важливу роль у залученні жінок до наукового життя [36].

Ці курси, започатковані з ініціативи історика, етнографа й археографа Митрофана Довнар-Запольського, мали на меті не лише забезпечити системну вищу освіту для жінок, але й створити умови для формування наукового мислення та академічної етики. Саме завдяки участі у цьому освітньому проєкті Н. Полонська-Василенко отримала доступ до університетських програм, заснованих на глибокій джерелознавчій та історіософській підготовці. На курсах викладали провідні київські науковці, які представляли різні школи історичної думки, зокрема імперську, народницьку й позитивістську. Це дозволяло студенткам формувати критичне бачення історичних процесів, знайомитися з підходами до інтерпретації фактів, типологізацією історичних явищ, структурним аналізом джерел.

Безпосереднє знайомство з методологічними принципами Довнар-Запольського – зокрема, з його інтересом до етнографії, соціальної історії, вивчення повсякдення – позначилося на науковому формуванні Полонської-Василенко. Вона засвоїла інтердисциплінарний підхід до вивчення історичного матеріалу, який у майбутньому застосовувала у власних студіях з історії Гетьманщини, українського козацтва, історії Києва тощо [56, с. 15].

У 1901 році Наталія Полонська-Василенко розпочала навчання на Вищих жіночих курсах, що функціонували при Імператорському університеті Святого Володимира. Цей освітній проєкт був унікальним для свого часу, адже відкривав жінкам шлях до здобуття системної вищої освіти в умовах, коли доступ до університетів залишався для них обмеженим. Хоч курси й не мали офіційного статусу університету, їхня структура, зміст і викладацький склад віддзеркалювали класичну університетську модель підготовки, що дозволяло забезпечити високий рівень академічного викладання [47].

Програма курсів передбачала багатокomпонентну фахову підготовку, з акцентом на історико-філологічний блок, який охоплював вивчення загальної та вітчизняної історії, класичної та сучасної філології, а також методів джерелознавчого та археографічного аналізу. Студентки опановували не лише теоретичні знання, а й практичні навички: роботу з архівними документами, критичну інтерпретацію історичних текстів, написання рефератів і наукових розвідок. Такий підхід сприяв формуванню дослідницької компетентності, що було рідкістю для освітніх жіночих програм початку ХХ століття.

Особливе значення для майбутньої наукової кар'єри Наталії мали дисципліни з джерелознавства, історичної хронології, латини, а також спеціальні курси з історії України та історіографії, які викладали провідні професори університету. Підготовка на курсах була наближеною до академічної: слухачки мали змогу відвідувати лекції викладачів Імператорського університету, користувалися університетською бібліотекою, брали участь у наукових семінарах. Відтак, Вищі жіночі курси не лише надавали жінкам шанс на інтелектуальну самореалізацію, а й забезпечували повноцінний вступ до академічного середовища [51].

У 1911 році Н. Полонська-Василенко успішно завершила повний курс навчання на історико-філологічному відділенні Вищих жіночих курсів при Імператорському університеті Святого Володимира, отримавши диплом, який засвідчував її фахову підготовку у галузі історичних наук. Цей документ не лише формально підтверджував її академічну кваліфікацію, а й фактично став інтелектуальним і професійним ресурсом для подальшої наукової діяльності, надавши їй право на участь у наукових проєктах, архівних дослідженнях, викладацькій та публіцистичній роботі [53]. Успішне завершення освітнього курсу набувало особливої ваги в контексті суспільних обмежень початку ХХ століття, коли жінки стикалися з численними бар'єрами щодо академічної реалізації. Незважаючи на законодавчі, соціальні та культурні перепони, Полонська-Василенко продемонструвала не лише наполегливість, а й високий рівень особистої дисципліни, послідовне прагнення до наукового самозростання,

що дозволило їй утвердитися як фахівчиня у переважно чоловічому інтелектуальному середовищі.

Уже в 1912 році Н. Дмитрівна Полонська-Василенко розпочала власну викладацьку діяльність на Вищих жіночих курсах, що діяли при Імператорському університеті Святого Володимира. Її запрошення до викладання з боку колишніх наставників засвідчувало високий рівень наукової підготовки та авторитет серед академічної спільноти, сформований ще під час навчання. На курсах вона читала лекції з української палеографії – дисципліни, що вимагала ґрунтовних знань у сфері джерелознавства, текстології, історії мови – та з історії раннього Середньовіччя, демонструючи фахову універсальність і глибину історичних зацікавлень [53]. Цей період ознаменував переходовий момент у науковій біографії вченої: від студентки та дослідниці-аматорки вона перетворилася на повноцінну представницю академічного середовища, здатну не лише інтерпретувати історичні джерела, а й передавати знання іншим. В умовах, коли жінки лише незначною мірою були залучені до сфери вищої освіти як викладачки, початок її педагогічної діяльності можна розглядати як акт наукової емансипації та вияв внутрішньої цілеспрямованості.

Особливу значущість має той факт, що дисципліни, які вона викладала, потребували високого рівня критичного мислення, знання історичних контекстів та практичного досвіду роботи з джерелами. Це свідчить про формування її як джерелознавця-практика та про її активне входження у професійне наукове коло, яке, попри панівну патріархальну модель, визнавало її кваліфікацію та інтелектуальний потенціал.

Особисте життя Н. Дмитрівни Полонської-Василенко відіграло не другорядну роль у процесі формування її наукової ідентичності. У 1906 році вона вступила в шлюб з офіцером Сергієм Полонським. Хоча подружжя виявилось нетривалим і завершилося розлученням у 1914 році, Наталія Дмитрівна вирішила залишити прізвище колишнього чоловіка. Саме під цим прізвищем – «Полонська» – вона почала активно публікуватися, а згодом утвердилася в науковому просторі як «Полонська-Василенко» [35].

Таке рішення мало стратегічний вимір: прізвище стало частиною її публічного наукового іміджу, закріпившись як інтелектуальний бренд, що вирізняв її серед сучасників. Комбінація прізвищ символізувала як особисту автономію, так і спадкоємність з батьківською родиною, підкреслюючи важливість обох складників її особистісної й наукової самореалізації. Таким чином, збереження подвійного прізвища сприяло конструюванню сталої академічної репрезентації, під якою було опубліковано переважну більшість її досліджень, що набули широкого визнання у фаховому середовищі.

Показовим епізодом у процесі академічної самореалізації Н. Полонської-Василенко став 1913 рік, коли вона, уже володіючи ґрунтовною історико-філологічною підготовкою, успішно склала вступні іспити до Імператорського університету Святого Володимира як вільна слухачка. Цей крок означав її офіційну інтеграцію до університетського академічного середовища, що на той час залишалося обмеженим для жінок. Формальна приналежність до університету відкрила можливості для системного розвитку академічної кар'єри, участі в дослідницьких проєктах та доступу до повноцінного наукового дискурсу [6, с. 278]. Наукові зацікавлення Н. Полонської-Василенко на цьому етапі концентрувалися навколо історії Південної України, з особливим акцентом на Південне Лівобережжя в контексті ранньомодерної доби. Такий вибір тематики засвідчував прагнення дослідниці зосередити увагу на регіональних аспектах української історії, що до того часу часто залишалися поза межами академічної уваги. Її підхід відзначався поєднанням джерелознавчої точності й прагненням до розкриття структурних змін у соціальному й політичному устрої українських земель у визначальний період їх історичної трансформації.

Перші публікації дослідниці були присвячені козацьким актам XVII століття, які вона опрацьовувала на основі документів Центрального державного історичного архіву у Києві. Уже на цьому етапі проявляється її глибоке занурення у джерелознавчу роботу, що згодом стане одним з методологічних стрижнів її наукової діяльності [16, с. 90]. Поєднання емпіричного аналізу документів,

знання контексту доби та філологічна підготовка дозволили їй на ранньому етапі сформуватися як фахова дослідниця українського минулого.

Завершальний етап початкового професійного становлення Н. Полонської-Василенко припав на 1916 рік, коли вона була призначена приват-доценткою Імператорського університету Святого Володимира. Це призначення стало важливим символом офіційного визнання її академічної компетентності та статусу в університетській науковій спільноті [18, с. 474]. Отримання посади приват-доцентки надало їй можливість здійснювати самостійне викладання, що включало такі дисципліни, як українознавство та археографія. Варто підкреслити, що на той час ці предмети були лише частково інтегровані в офіційну університетську програму Російської імперії, що робило внесок Полонської-Василенко в їх популяризацію та систематизацію особливо важливим. Її діяльність сприяла розвитку української історичної науки в межах імперських академічних структур, закладаючи основи для подальшого включення українознавчих дисциплін до університетського курікулуму.

Зазначені напрями викладання не лише відповідали фаховим зацікавленням Полонської-Василенко, а й демонстрували її прагнення утверджувати українську проблематику в офіційній історичній освіті. Особливо важливим у цьому контексті є те, що вона читала курси з українознавства в період, коли подібна тематика часто зазнавала ідеологічних обмежень. Таким чином, її наукова діяльність набувала рис інтелектуального опору асиміляційній політиці, зберігаючи при цьому академічний характер.

Слід окремо підкреслити значущість активної участі Н. Полонської-Василенко у діяльності Археографічної комісії при Київській академії наук, до якої вона була залучена з 1910 року. Ця наукова робота забезпечила їй ґрунтовну практику у сфері роботи з архівними джерелами, що включала опанування навичок опису, каталогізації та систематизації історичних документів. Такий досвід став основою для її подальших досліджень у галузі джерелознавства [31, с. 2]. Участь у роботі Комісії також сприяла розширенню її наукових контактів, відкрила доступ до унікальних архівних фондів, що не були широко доступні

дослідникам, і сприяла формуванню її репутації як авторитетного фахівця з історії України ранньомодерного періоду. Таким чином, діяльність у Комісії була важливим чинником професійного зростання Полонської-Василенко і значно посилила її позиції в академічному середовищі.

Залучення до історико-етнографічного гуртка при університеті сприяло налагодженню контактів у науковому середовищі, що стало важливим підґрунтям для подальших досліджень з української народної культури та топоніміки. Під керівництвом таких фахових наставників, як Володимир Антонович і Митрофан Довнар-Запольський, вона опанувала методи критичного аналізу джерел, що стало основою її подальшої академічної успішності [12, с.71].

З метою узагальнення біографічних відомостей, що характеризують ранній життєвий і науковий шлях Н. Полонської-Василенко, доцільно представити ключові факти у табличному форматі. Такий підхід сприятиме систематизації інформації, виявленню закономірностей у формуванні її наукової ідентичності, а також наочному відображенню впливу родинного, освітнього та культурного середовища на становлення вченого

Коротка хронологія дитинства та юності Наталії Полонської Василенко:

12 лютого 1884 року - Народження в Харкові - У родині дворянського походження;

До 1895 року - Початкова освіта вдома - Під керівництвом приватних викладачів; вивчення філології, історії, іноземних мов;

Бл. 1895 року - Переїзд родини до Києва - Забезпечив доступ до провідної жіночої гімназії;

1895–1901 роки - Навчання у Фундукліївській жіночій гімназії - Завершила з відзнакою (срібна медаль);

Під час навчання в гімназії - Участь у літературному гуртку та дебатах - Формування навичок риторики й критичного мислення;

Паралельно з гімназією - Відвідування семінарів Археографічної комісії - Початок наукової діяльності;

1901 рік - Вступ на Вищі жіночі курси при Київському університеті Святого Володимира - Ініціатива створення – М. Довнар-Запольський;

1906 рік - Шлюб із Сергієм Полонським - Прізвище зберегла після розлучення в 1914 році;

1910 рік - Початок участі в Археографічній комісії при Київській академії наук - Практичне ознайомлення з методами систематизації джерел;

1911 рік - Завершення Вищих жіночих курсів - Отримала диплом історико-філологічного відділення;

1912 рік - Початок педагогічної діяльності - Викладала на тих самих курсах (палеографія, історія Середньовіччя);

1913 рік - Вступ до Імператорського університету Святого Володимира як вільна слухачка - Успішне складання іспитів;

1915 рік - Призначення приват-доценткою - Розпочала викладання курсів з українознавства та археографії;

1900-ті – 1910-ті роки - Перші наукові публікації - Присвячені історії Південного Лівобережжя, зокрема актам XVII ст.;

Університетські роки - Робота в історико-етнографічному гуртку - Налагодження наукових контактів, інтерес до народної культури;

Навчальний процес - Під керівництвом В. Антоновича і М. Довнар-Запольського - Опанування методів критичного аналізу джерел.

Отже, ранні етапи життя та освіти Н. Полонської-Василенко стали фундаментом її професійного становлення як історика. Поєднання доступу до культурного середовища, систематичної гуманітарної освіти, активної участі в наукових гуртках і наставництва провідних науковців забезпечили формування її як дослідниці археографії та історії України вже на початку XX століття.

1.2 Освіта та початок наукової діяльності

Н. Меншова, майбутня Полонська-Василенко, завершила середню освіту у Фундукліївській (Маріїнській) жіночій гімназії в місті Києві в 1901 році. За

результатами випускних іспитів вона була відзначена срібною медаллю – офіційним визнанням високих академічних досягнень у низці фундаментальних дисциплін, серед яких домінували історія, словесність та іноземні мови [55]. Цей показник засвідчує не лише її інтелектуальні здібності, а й систематичне та глибоке оволодіння навчальним матеріалом, що відповідало найвищим стандартам жіночої гімназійної освіти у Російській імперії початку XX століття.

Програма навчання у Фундукліївській гімназії була розроблена з урахуванням класичних гуманітарних традицій і передбачала опанування широкого спектру дисциплін, які включали глибоке вивчення української, російської та світової історії, літератури, а також мов - зокрема, французької та латини. Особливу увагу приділяли вивченню класичних мов, зокрема латини і старослов'янської, що мало на меті підготовку учнів до подальшої академічної діяльності у сфері історії, археології та філології [56, с. 12]. Завдяки доступу до багатой бібліотеки гімназії та активній участі у культурному житті навчального закладу, Наталія отримала широкі знання, що відповідали провідним європейським освітнім стандартам свого часу.

У процесі навчання значну роль відігравали позааудиторні форми розвитку особистості, серед яких особливою популярністю користувалися літературні гуртки, організовані в межах гімназії. Наталія Дмитрівна брала активну участь у цих гуртках, що сприяло розвитку її аналітичних і критичних навичок, вмінню вести дискусії, а також удосконаленню риторичних здібностей. Відвідування дебатів і наукових дискусій стимулювало формування публічного мовлення, що стало важливою складовою її подальшої професійної діяльності в академічній сфері. Участь у цих інтелектуальних формах діяльності формувала в неї здатність до самостійного мислення, логічного аналізу та аргументованого викладу думок, що є ключовими компетенціями для науковця.

Варто відзначити, що освітній процес у гімназії поєднував традиційні форми навчання з елементами самостійної роботи над джерелами та текстами, що заклало у Наталії перші навички архівознавства та дослідження первинних

історичних документів. Це було важливою передумовою для її подальшого становлення як науковця, адже ранній досвід критичного опрацювання історичних джерел і навчання методам археографії сформував у неї системний підхід до дослідження історичних процесів.

У 1901 році Наталія Дмитрівна Полонська-Василенко розпочала навчання на історико-філологічному факультеті Київського університету Святого Володимира, який на той час належав до провідних вищих навчальних закладів Російської імперії. Програма факультету передбачала всебічну підготовку студентів із широкого спектра гуманітарних дисциплін, зокрема історії, філології, археології та археографії. Навчальний процес включав вивчення як давніх, так і сучасних мов, історико-культурних дисциплін, а також методології наукових досліджень, що створювало міцну базу для подальшої академічної діяльності [13].

Період навчання Наталії тривав до 1906 року. За цей час вона не лише здобула системні знання з теоретичної та прикладної історії, а й оволоділа навичками роботи з історичними джерелами, що було ключовим для її подальшої наукової діяльності. Значну роль у формуванні її наукового світогляду відіграв Михайло Сергійович Грушевський – визначний український історик, громадський діяч і політик, який був безпосереднім куратором її навчання. Під його керівництвом Полонська-Василенко засвоїла принципи критичного аналізу історичних матеріалів, методи джерелознавства, а також ідеї національного відродження, які стали визначальними у її подальших дослідженнях.

Під керівництвом М. Грушевського Наталія Дмитрівна засвоїла передові наукові методи, що включали критичний аналіз історичних джерел як основний інструмент історіографії. Вона навчилася не лише збирати архівні матеріали, але й здійснювати їх комплексну обробку, яка передбачала систематизацію інформації за хронологічними, тематичними та джерельними ознаками. Особлива увага приділялася оцінці достовірності джерел, виявленню їхніх внутрішніх протиріч і контекстуалізації у межах соціально-політичних трансформацій відповідної доби. Значну роль у формуванні наукового світогляду

Наталії відіграв саме підхід Грушевського, який поєднував європейські історіографічні традиції з глибоким зануренням у локальні архіви, що надавало її дослідженням особливу глибину й оригінальність. Саме завдяки цьому поєднанню вона здобула вміння критично осмислювати як широкі соціально-політичні процеси, так і локальні історичні явища, особливо в контексті козацької епохи – ключового періоду української історії, що став центральною темою її подальших наукових розвідок. Таким чином, період навчання під керівництвом Михайла Грушевського не лише забезпечив Наталію Полонську-Василенко ґрунтовними історичними знаннями, а й сформував унікальну методологічну базу, яка поєднувала сувору джерелознавчу дисципліну з широким соціально-політичним аналізом. Це стало фундаментом для її подальшої наукової діяльності, що відзначалася високим рівнем методологічної строгості та наукової новизни [22, с. 158].

Освітня програма історико-філологічного факультету Київського університету поєднувала загальноєвропейські академічні курси, що охоплювали класичні дисципліни з історії, філології, палеографії та археології, з ретельним вивченням українських історичних документів. Такий баланс між універсальними гуманітарними знаннями та спеціалізованою підготовкою створив у Полонської-Василенко міцну методологічну базу, яка слугувала основою для її подальших археографічних та історичних досліджень.

Формування наукової ідентичності Наталії Дмитрівни Полонської-Василенко у цей період характеризувалося поєднанням високого рівня академічної освіти, отриманої за європейськими стандартами, з глибоким національним патріотизмом і зацікавленістю у вивченні української історії. Зокрема, особлива увага приділялася козацькій тематиці XVII–XVIII століть – періоду, який відігравав ключову роль у формуванні української державності та національної самосвідомості. Завдяки систематичному вивченню архівних матеріалів, літописів, актових книг і першоджерел, Наталія Дмитрівна оволоділа методологією археографічного аналізу, що дозволило їй глибоко досліджувати історичні події з позиції їх первинної документальної бази. Важливим аспектом

її наукової діяльності стала увага до детального опису та критичного переосмислення історичних фактів, що сприяло формуванню нових підходів в українській історіографії. Цей період також позначився активною співпрацею з провідними вченими, що допомогло їй розвинути власний науковий стиль і закласти основи подальших досліджень у сфері української археографії, зокрема в частині вивчення козацьких архівів і джерел. Такий баланс між європейською академічною традицією та національним історико-культурним контекстом став ключовим чинником її майбутніх успіхів у становленні української історичної науки [12, с. 71].

У 1912 році Н. Полонська-Василенко була прийнята до складу Київського Історичного товариства імені Нестора Літописця – одного з провідних наукових центрів того часу, що об'єднував видатних істориків, археографів та фахівців у галузі української історії [56, с. 15]. Членство в цьому товаристві надавало їй безперешкодний доступ до унікальних архівних колекцій та рідкісних джерел, що були недоступні широкому загалу, що істотно розширювало можливості для проведення глибоких історичних досліджень. Крім того, активна участь у роботі товариства забезпечувала Наталії Дмитрівні платформу для професійного спілкування з провідними вченими, обміну науковими ідеями та участі в дискусіях, семінарах і конференціях. Це сприяло не лише підвищенню її кваліфікації, а й формуванню авторитету в наукових колах, а також стимулювало подальший розвиток її дослідницьких компетенцій та розширення кола наукових інтересів. Таким чином, членство в Київському Історичному товаристві стало важливим етапом у професійному становленні Полонської-Василенко як провідної історикині української науки початку XX століття.

У 1916 році Н. Полонська-Василенко була призначена на посаду приват-доцентки (лекторки) Київського університету Святого Володимира, що стало визначальним кроком у її офіційній викладацькій діяльності в межах академічного середовища. Це призначення надало їй можливість самостійно читати лекції та вести семінари, зокрема з дисциплін, пов'язаних із українознавством, археографією та історією України, що сприяло формуванню

нових поколінь фахівців у цих галузях. Паралельно з викладацькою роботою вона очолила Археологічний музей університету, де була відповідальною за збереження, каталогізацію та систематизацію археографічних колекцій. Ця посада суттєво розширила її практичний досвід у роботі з історичними артефактами та джерелами, сприяючи глибшому розумінню матеріальної культури та історичної спадщини України. Управління музейними фондами також надало можливість реалізовувати комплексні дослідження археографічних матеріалів, що позитивно вплинуло на подальший розвиток її наукових здобутків і внесло вагомий вклад у музейну справу та охорону культурної спадщини [18, с. 473].

Перші наукові публікації Наталії Дмитрівни, датовані 1910–1911 роками, були присвячені детальному вивченню еволюції козацьких інститутів XVII століття, з особливим акцентом на аналізі розвитку козацької демократії як ключового чинника формування української державності. У своїх роботах вона застосовувала комплексний і системний підхід до вивчення історичних джерел, ґрунтуючись переважно на архівних матеріалах Центрального державного історичного архіву в Києві. Її дослідження вирізнялися високим рівнем методологічної строгості, що включало ретельний аналіз документів, критичну оцінку джерел та інтерпретацію історичних процесів з урахуванням соціально-політичного контексту доби. Новаторський характер її підходів полягав у поєднанні традиційного археографічного методу з елементами порівняльного аналізу, що було досить прогресивним для української історіографії початку XX століття [37].

У 1920–1930-х роках Н. Полонська-Василенко працювала на посаді наукової співробітниці у Всеукраїнській академії наук, де її діяльність була спрямована на підготовку ґрунтовних досліджень, присвячених історії Південної України, зокрема регіону Запоріжжя. Вона зосереджувала увагу на комплексному аналізі соціально-політичних, економічних і культурних процесів, що відбувалися в цих територіях у різні історичні періоди. Це дозволило їй не лише систематизувати та інтерпретувати джерела, але й виокремити ключові фактори,

які впливали на формування української козацької спадщини як складового елемента національної ідентичності [24, с. 239]. У ході наукової роботи Наталія Дмитрівна активно використовувала архівні фонди Центрального державного історичного архіву України, а також інші малодосліджені матеріали, що дали їй змогу розробити нові методологічні підходи до вивчення регіональної історії. Значна увага приділялася аналізу козацьких адміністративних інститутів, військових структур та соціальної організації населення, що забезпечило глибоке розуміння специфіки історичних процесів у Південній Україні [20, с. 63–64].

У 1940 році завершальним етапом її багаторічної наукової праці став успішний захист докторської дисертації, присвяченої історії козацтва та регіональним історичним особливостям Південної України. Цей науковий здобуток підтвердив її високу фахову кваліфікацію, продемонструвавши здатність поєднувати традиційні архівознавчі методи з соціально-політичним аналізом, що було надзвичайно актуальним для розвитку української історіографії того часу. Захист дисертації відбувся у Київському університеті імені Тараса Шевченка, після чого Полонська-Василенко була призначена професоркою, що засвідчувало визнання її вагомego внеску у науку та викладацьку діяльність [35].

Даний науковий ступінь і академічне звання стали не лише визнанням багаторічної науково-дослідницької діяльності Наталії Дмитрівни, а й фундаментом для подальшої інтенсивної роботи в галузі історії України. Її дисертаційне дослідження внесло вагомий внесок у розвиток української історіографії, особливо в сфері архівної справи та методології вивчення історичних джерел. Завдяки глибокому аналізу соціально-політичних трансформацій, Полонська-Василенко змогла окреслити ключові тенденції розвитку української державності в контексті історичних процесів доби козацтва та пізніших періодів.

Професорська діяльність у Київському університеті стала логічним продовженням її наукової кар'єри, де вона займалася підготовкою нових поколінь істориків, активно впроваджувала в навчальний процес сучасні наукові

методи та підтримувала високий академічний рівень досліджень. Водночас, професорський статус відкрив для неї широкі можливості участі у міжнародних наукових конгресах і співпраці з провідними істориками Європи.

Отже, поєднання гімназійної відмінності, ґрунтовного університетського навчання під проводом лідерів української історичної школи та рання професійна інтеграція в наукові товариства створили міцний фундамент для подальшого формування наукового шляху Н. Полонської-Василенко.

1.3 Життя в умовах політичних змін (Період Української революції 1917 – 1921 рр., еміграція та діяльність за кордоном)

У контексті революційних подій і зміни влади, діяльність Полонської-Василенко була спрямована на збереження і популяризацію національної історичної спадщини, а також на систематизацію архівних матеріалів, які відігравали важливу роль у формуванні української державної ідентичності. Її дослідження охоплювали питання козацької доби, соціально-політичних трансформацій в Україні XVII–XVIII століть та їх впливу на сучасні національні процеси.

З утвердженням радянської влади ускладнилася політична ситуація, а посилення репресій серед наукової інтелігенції спричинило гостру потребу в пошуку безпечніших умов для продовження наукової діяльності [40]. У цей період відбувалося систематичне обмеження академічної свободи та посилення ідеологічного контролю над науковцями, що значно ускладнювало професійне функціонування багатьох дослідників. Під час Другої світової війни, у зв'язку з наближенням радянської окупації та загрозою переслідувань, у 1943 році Н. Полонська-Василенко змушена була емігрувати на Захід. Спочатку вона оселилася у Львові, де працювала в Українському центральному комітеті – ключовій організації, що виконувала важливу координаційну роль у національному русі. У межах цієї діяльності вона брала активну участь у підтримці української діаспори, зокрема у збереженні та популяризації

культурно-історичної спадщини українського народу, що набувало особливої ваги в умовах воєнної та політичної кризи. Її робота у цьому комітеті сприяла консолідації наукової та громадської спільноти за кордоном і забезпечувала зв'язок із українськими інтелектуалами, які опинилися поза межами Батьківщини [47].

Після «звільнення» Львова радянськими військами та загострення небезпеки для інтелігенції, Полонська-Василенко виїхала до Праги. Тут вона долучилася до викладацької роботи в Українському вільному університеті – одному з провідних закладів української еміграції, який став осередком збереження української академічної традиції за кордоном. Університет відіграв ключову роль у консолідації українських учених, які вимушено покинули батьківщину, зберігаючи при цьому наукові школи та академічні контакти.

У 1945 році разом із університетом Полонська-Василенко переїхала до Мюнхена, де продовжила свою викладацьку та наукову діяльність у надзвичайно складних умовах післявоєнної Європи [32, с. 190]. В еміграції вона займалася підготовкою нових поколінь українських істориків, систематизацією архівних матеріалів, публікацією фундаментальних досліджень з історії України та підтримкою наукових зв'язків між українськими науковцями в діаспорі та за кордоном.

У період еміграції Н. Полонська-Василенко посіла провідне місце серед українських істориків діаспори, суттєво впливаючи на розвиток наукової думки та збереження української історичної традиції поза межами батьківщини. Вона обіймала посаду професорки в Українському вільному університеті, де очолювала філософський факультет, здійснюючи науково-педагогічне керівництво та формуючи нові покоління українських науковців. Крім того, Полонська-Василенко працювала на кафедрі історії Української православної церкви в Українській православній богословсько-педагогічній академії, розташованій у Мюнхені, що відображало її глибокий інтерес до релігійно-церковної історії України [42].

У 1964 р. Наталія Полонська-Василенко виступила співзасновницею Українського історичного товариства – організації, що об'єднувала науковців української діаспори та відігравала ключову роль у координації історичних досліджень, а також у популяризації української історії в міжнародному науковому середовищі [27, с. 71]. Заснування цієї структури стало важливим кроком для консолідації інтелектуальних ресурсів діаспори, сприяло підтриманню тісних наукових контактів і забезпеченню безперервності дослідницьких традицій у сфері вітчизняної історії. Дана ініціатива також відображала її послідовну позицію щодо збереження культурної ідентичності українського народу за межами Батьківщини та активної участі у формуванні світового іміджу України як самостійної історичної спільноти.

Наукові інтереси Наталії Дмитрівни в цей період були зосереджені насамперед на глибокому дослідженні історії України, зокрема періоду козацтва, гетьманщини та розвитку Української православної церкви, що відображало її попередні дослідження і продовжувало формувати лінію української наукової традиції.

У період еміграції одним із найвизначніших наукових здобутків Наталії Дмитрівни Полонської-Василенко стала її фундаментальна праця – двотомна монографія «Історія України». Перший том цієї роботи вийшов друком у 1972 році, тоді як другий том був опублікований посмертно у 1976 році. Цей комплексний історичний нарис суттєво розширив та поглибив знання про ключові етапи українського минулого, особливо з урахуванням національно-визвольних рухів і формування української державності. Праця відзначається ґрунтовністю джерельної бази, аналітичною чіткістю і методологічною послідовністю, що забезпечило їй статус одного з авторитетних навчальних посібників у вітчизняних і закордонних вищих навчальних закладах. Вона стала важливим інструментом у формуванні української історичної науки в діаспорі та сприяла збереженню і поширенню української культурної спадщини на міжнародному рівні [3].

Загальні особливості життя та наукової діяльності Наталії Дмитрівни Полонської-Василенко в умовах значних політичних трансформацій (1917–1921 рр., період еміграції та діяльність за кордоном) потребують детального розгляду, що дасть змогу комплексно оцінити її внесок у розвиток української історичної науки.

Деталізація кожного з наведених пунктів є такою. У часи Української революції Наталія Полонська-Василенко була не лише свідком, а й активною учасницею процесів державотворення. Вона долучалася до формування нових наукових та культурних інституцій, що ставали фундаментом для розвитку української державності. Її наукова позиція відображала глибоку патріотичну відповідальність: вона підтримувала ідеї незалежності та національного відродження, активно співпрацювала з державними та громадськими структурами, які займалися організацією освітньої та культурної сфери. Цей період відзначався для неї формуванням цілісної наукової ідентичності, поєднанням академічної строгості з національною свідомістю.

Після встановлення радянської влади в Україні Наталія Дмитрівна зуміла зберегти і продовжити активну наукову діяльність у рамках Всеукраїнської академії наук. Вона займалася комплексним вивченням історії Південної України та Запоріжжя, що було важливим напрямом розвитку історіографії, зосереджуючись на вивченні українського козацтва та регіональних особливостей. Цей період характеризується її вмінням зберігати наукову автономію, долати ідеологічні обмеження та виконувати важливу наукову роботу в умовах посилення політичного контролю над інтелігенцією.

У 1943 році, у зв'язку з погіршенням політичної ситуації та загрозою радянської окупації, Наталія Дмитрівна була змушена залишити Україну і емігрувати. В еміграції вона продовжила активну наукову і педагогічну діяльність, працюючи у різних українських наукових і культурних інституціях, зокрема в Українському центральному комітеті у Львові, а пізніше – у наукових колах Праги і Мюнхена. Її діяльність включала організацію наукових

конференцій, участь у культурно-просвітницьких проєктах, підтримку української діаспори і розвиток історичної науки в нових умовах.

Наталія Дмитрівна відіграла ключову роль у формуванні української наукової спільноти за кордоном, сприяючи створенню та розвитку організацій, таких як Український вільний університет і Українське історичне товариство. Ці структури забезпечували платформу для координації дослідницьких зусиль, підтримки молодих учених і збереження культурної і наукової спадщини українського народу у вигнанні. Вона доклала значних зусиль для інтеграції української історіографії у світовий науковий простір, забезпечуючи водночас збереження національної ідентичності.

Протягом еміграції Полонська-Василенко продовжила ґрунтовні дослідження, присвячені історії козацтва, гетьманщини, а також ролі Української православної церкви у формуванні національної свідомості. Вона розробляла обґрунтовані історичні наративи, які мали важливе значення для розуміння процесів українського державотворення, акцентуючи увагу на аспектах національної автономії і культурної спадщини. Її наукові публікації та лекції стали основою для подальших досліджень у діаспорі і в Україні.

В еміграційний період Наталія Дмитрівна створила і видала двотомну працю «Історія України», яка посіла вагоме місце в українській історіографії. Перший том було опубліковано у 1972 році, другий – посмертно, у 1976 році. Ця робота вирізняється глибокою науковою базою, широким охопленням історичних періодів і детальним аналізом ключових подій та процесів. Монографія здобула авторитет серед фахівців і широко використовувалась у навчальному процесі як в українських, так і закордонних вишах. Вона стала символом неперервності української наукової традиції, збереженої попри складні історичні обставини.

Таким чином, Н. Полонська-Василенко залишила значний слід у науковому житті української діаспори. Її діяльність сприяла збереженню та розвитку української історичної науки за межами України, а її праці стали важливим джерелом для дослідників української історії.

РОЗДІЛ 2

ПРОФЕСІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ НАТАЛІЇ ПОЛОНСЬКОЇ-ВАСИЛЕНКО

2.1 Робота в академічних установах УРСР

У міжвоєнний період Наталія Дмитрівна Полонська-Василенко відіграла активну роль у розвитку української історичної науки в межах академічних установ Української Радянської Соціалістичної Республіки, зокрема у Всеукраїнській академії наук (ВУАН)

Короткий опис хронології наукової й професійної діяльності Наталії Дмитрівни Полонської-Василенко в академічних установах УРСР:

1924–1934 - Наукова співробітниця Всеукраїнської академії наук (ВУАН)
- Досліджувала історію Південної України, Запоріжжя, козацтва;

1934–1938 - Звільнення з ВУАН - Політичні репресії; ускладнення інтелектуальної діяльності;

1939–1940 - Поновлення наукової роботи в ВУАН - Підготовка і завершення докторської дисертації;

1940 - Захист докторської дисертації «Очерки по истории заселения южной Украины... (1734–1775 гг.)» - Висока компетентність у дослідженні демографічних та соціально-економічних процесів XVIII ст.;

Жовтень–Грудень 1941 - Директорка Інституту археології АН УРСР - Поєднання організаційних функцій із науковою діяльністю під час німецької окупації Києва;

Грудень 1941–Вересень 1943 - Керівниця Київського центрального архіву старовинних актів - Систематизація й збереження архівних документів у воєнний період.

З 1924 по 1941 рік вона працювала на посадах наукової співробітниці ВУАН, де займалася дослідженнями з історії Південної України, Запоріжжя та періоду козацтва. Водночас слід зазначити, що у 1934–1938 роках Полонська-

Василенко зазнала політичних репресій, внаслідок чого була звільнена з академічної роботи, що свідчить про складні умови інтелектуальної діяльності в радянський період [1, с. 37; 38].

У 1940 році Наталія Дмитрівна успішно захистила докторську дисертацію на тему «Очерки по истории заселения южной Украины в середине XVIII века (1734–1775 гг.)», яка підтвердила її високу наукову компетентність у сфері історії демографічних та соціально-економічних процесів в Україні XVIII століття [32, с. 191]. Цей науковий ступінь став значним кроком у професійному становленні дослідниці, закріпивши її статус одного з провідних істориків країни.

Під час Другої світової війни, зокрема в період німецької окупації Києва (1941–1943 рр.), Полонська-Василенко обіймала ряд ключових посад у науковій сфері. З жовтня по грудень 1941 року вона була директоркою Інституту археології Академії наук, де поєднувала організаційні функції з науковою діяльністю. У грудні 1941 року її було призначено керівницею Київського центрального архіву старовинних актів, посада, яку вона займала до вересня 1943 року. Крім того, вона виконувала обов'язки наукового консультанта Музею-архіву перехідного періоду, який був створений для збереження культурної спадщини і документів у складних умовах воєнного часу [47].

У 1943 році, напередодні звільнення Києва радянськими військами, Наталія Дмитрівна Полонська-Василенко була змушена залишити Україну і виїхати на Захід. З жовтня 1943 року вона обіймала посаду референта Українського центрального комітету у Львові, де брала активну участь у координації культурно-наукової діяльності української інтелігенції в умовах військової окупації та політичної нестабільності. У 1944 році Полонська-Василенко розпочала викладацьку діяльність у Українському вільному університеті, розташованому в Празі, де читала курси з історії України, зокрема з тематики козацтва та національного відродження [26, с. 87].

Після переведення Українського вільного університету до Мюнхена в 1945 році, вона продовжила свою педагогічну та наукову діяльність як професорка

цього закладу. Її робота у Вільному університеті сприяла збереженню та розвитку української наукової традиції в умовах еміграції, що мало важливе значення для підтримки української інтелектуальної спільноти за кордоном [26, с. 87].

З 1965 року Наталія Дмитрівна займала посаду віце-президента Українського історичного товариства – організації, яка об'єднувала провідних науковців української діаспори та координувала дослідницьку діяльність у галузі історії України. Водночас, з 1966 року вона виконувала обов'язки декана філософського факультету Українського вільного університету, що свідчить про її високий авторитет у науково-освітньому середовищі еміграції та значний внесок у формування академічних кадрів української діаспори.

Протягом своєї багаторічної наукової діяльності Наталія Дмитрівна Полонська-Василенко стала авторкою понад двох сотень наукових публікацій, які охоплюють широке коло проблем історії України, археології, історії Української православної церкви, а також мемуаристики. Найбільшою та найвизначнішою працею її наукового життя вважається двотомне видання «Історія України». Перший том цього фундаментального дослідження був опублікований у 1972 році, а другий – посмертно, у 1976 році [52]. Ця праця суттєво посприяла розвитку української історіографії, стала одним із ключових джерел з української історії XX століття та продовжує використовуватися в навчальному процесі вищих навчальних закладів. Її внесок у розвиток української історичної науки є значним, а її праці продовжують впливати на сучасних дослідників та істориків.

2.2 Діяльність у період еміграції

Після завершення Другої світової війни Н. Полонська-Василенко опинилася в еміграції, що стало кардинальним переломним моментом у її житті, зумовивши перехід до активної наукової та громадської діяльності поза межами України

У 1944 році Н. Полонську-Василенко було запрошено на посаду професорки Українського вільного університету (УВУ) в Празі – провідного науково-освітнього центру української діаспори. У складі цього закладу вона взялася читати курси з новітньої та середньовічної історії України, особливу увагу приділяючи тематиці козацтва та українського національно-культурного відродження [53]. В її лекціях поєднувалися глибокий архівний аналіз і соціально-політичний контекст, що надало слухачам цілісне бачення процесів становлення української державності.

З початком евакуації Українського вільного університету (УВУ) до Мюнхена у 1945 році Н. Полонська-Василенко разом із університетом переселилася до Баварії. У нових політичних і соціальних умовах вона продовжила викладацьку діяльність на факультеті історії та філософії, суттєво розширивши тематику своїх курсів. Зокрема, її лекції стали більш комплексними і включали порівняльний аналіз українських та центральноєвропейських історичних джерел, що сприяло поглибленню міжкультурного діалогу та розширенню світогляду студентів [1, с. 5]. Поряд із навчальною роботою, Полонська-Василенко активно займалася організацією й координуванням археографічних семінарів – практичних занять, орієнтованих на опрацювання українських рукописних фондів, переданих до мюнхенського відділення Центрального державного архіву України. Ці семінари мали на меті не лише ознайомити студентів і дослідників із джерельною базою української історії, але й підвищити їхні навички критичного аналізу, систематизації та інтерпретації архівних матеріалів. Така діяльність значно сприяла збереженню і популяризації української історичної спадщини в умовах еміграції, забезпечуючи наукову спадкоємність і підтримуючи високий рівень дослідницької культури серед української діаспори.

У 1960-х роках Наталія Дмитрівна, завдяки своєму організаторському таланту та високому авторитету серед колег, була призначена на посаду декана філософського факультету Українського вільного університету (УВУ). На цій посаді вона активно сприяла модернізації навчального процесу, ініціювавши

впровадження міждисциплінарної навчальної програми. Програма інтегрувала історичні курси з основами джерелознавства, етнографії та історико-соціологічного аналізу, що сприяло комплексному формуванню історико-філософської компетентності студентів і дозволяло по-новому підходити до вивчення національної історії [47]. Крім того, під її ініціативою було започатковано проведення щорічних наукових конференцій, у яких брали участь як викладачі, так і студенти УВУ. Тематика конференцій зосереджувалась на проблемах національної історичної пам'яті та методології прикладних історичних досліджень, що дозволяло поглиблювати дискусії щодо формування історичних наративів і сприяло обміну новими дослідницькими підходами. Ці заходи значною мірою сприяли консолідації української наукової спільноти в еміграції та підтримували високий рівень академічної активності в університеті.

З 1965 року Наталію Полонську-Василенко було обрано віцепрезиденткою Українського історичного товариства – наукової спілки, яка об'єднувала дослідників українського минулого в діаспорі. У цій ролі вона курувала публікацію серії монографій і збірників джерел, що поклало початок системній роботі з виданням найцінніших архівних документів про козацтво, Гетьманщину та українську церкву [39]. Окрему увагу товариство за її ініціативою приділило виданню біобібліографічного довідника «Українські історики-емігранти», де було вперше узагальнено життєписи науковців, що змушені були працювати поза межами України.

Науковий авторитет Наталії Дмитрівни був підтверджений її обранням до низки престижних наукових товариств. У 1947 році вона стала дійсним членом Наукового товариства імені Тараса Шевченка, що було найбільш авторитетною українською науковою організацією діаспори. У 1948 році вона увійшла до складу Української вільної академії наук, а у 1953 році – Міжнародної академії наук у Парижі [23, с. 52; 46]. Ці вибори засвідчують визнання її внеску не лише в українському середовищі, але й у міжнародній науковій спільноті, що підкреслює її значущість як історика світового рівня.

Одним із головних здобутків Полонської-Василенко у цей період стало завершення фундаментальної праці – двотомної «Історії України», що стала підсумком її багаторічної наукової діяльності. Перший том було видано у 1972 році, за життя дослідниці, другий – посмертно, у 1976 році. Цей твір охоплює широкий історичний період і базується на ґрунтовному опрацюванні архівних джерел та історіографічного матеріалу, що робить його одним із найвагоміших внесків у сучасну українську історіографію. «Історія України» Полонської-Василенко стала не лише науковим довідником, а й базовим підручником, який використовується в університетах і досі [3].

Паралельно з науковою діяльністю, Наталія Дмитрівна активно долучалася до громадського життя української діаспори, сприяючи консолідації українських науковців і культурних діячів за кордоном. У 1964 році вона стала співзасновницею Українського історичного товариства, яке мало на меті збереження української національної пам'яті та популяризацію української історії в міжнародному академічному середовищі [45, с. 14]. У якості заступника голови товариства Полонська-Василенко займалася організацією наукових конференцій, виданням фахових журналів і підтримкою молодих дослідників.

Наталія Дмитрівна Полонська-Василенко померла 8 червня 1973 року в Дармштадті (ФРН). Похована разом із чоловіком на цвинтарі в Дорнштадті поблизу міста Новий Ульм у Німеччині [42]. Її життя і діяльність залишили глибокий слід в українській історичній науці, а її спадщина продовжує впливати на розвиток історіографії й сьогодні [48].

Полонська-Василенко активно підтримувала національний рух серед українців за межами України. Вона брала участь у різних організаціях, зокрема, у Об'єднанні українців у Німеччині та у Федерації українських емігрантських організацій. Вона мала значний вплив на молодь, усвідомлюючи важливість освіти та культури в збереженні національної ідентичності. Полонська-Василенко запроваджувала освітні програми, організовувала лекції та семінари, покликані просвітити українців у питаннях національної та культурної спадщини. Вона також активно підтримувала українське мистецтво й літературу,

беручи участь у створенні та редагуванні кількох важливих культурних видань. Її заклики до збереження мови та традицій стали важливими акцентами в еміграційній культурі. У своїх наукових праці вона завжди підкреслювала зв'язок між історичними подіями та культурним розвитком, що допомогло багатьом українцям зрозуміти важливість свого коріння.

Н. Полонська-Василенко не лише сама працювала, але й активно підтримувала інших науковців та культурних діячів. Вона була визнаною особистістю серед українських істориків, що працювали в еміграції. Вона допомагала у публікації їхніх праць, організовувала наукові зустрічі та обговорення. Її підтримка науковців в еміграції мала величезне значення для розвитку української історіографії за межами України.

Одним із важливих аспектів діяльності Полонської-Василенко в еміграції стало дослідження тематики української еміграції та культурної ідентичності. Вона писала про те, як еміграція вплинула на формування української нації, акцентуючи на важливості збереження культурних традицій та мови [8, с. 516]. У своїй праці «Культура української еміграції» вона розглядає питання, пов'язані з труднощами, які виникають перед українцями в умовах чужих культур. Автори, які недавно досліджували цю тему, підкреслюють, що історична пам'ять і національна ідентичність українців, які залишили свою батьківщину, стали важливими чинниками для створення нової української культурної комунікації в еміграції. Такі роботи, як «Ідентичність українців в еміграції» та «Культурна спадщина української еміграції в контексті історичної пам'яті», активно досліджують ці питання.

Молоді українські автори висловлюють велику повагу до діяльності Н. Полонської-Василенко, підкреслюючи її значення як науковці й культурної діячки. Вони наголошують на тому, що її праці не лише зберегли історичну пам'ять, але й надихнули нові покоління науковців. Вони акцентують, що її внесок у формування сучасного українського національного самосвідомлення – це один із найважливіших аспектів її діяльності. Дослідники вважають, що її працездатність та відданість своїй справі є прикладом для сьогоденних митців

та науковців [17, с. 24]. Вони зазначають, що еміграційний досвід Полонської-Василенко може надихнути нових дослідників, які прагнуть зрозуміти складність української ідентичності в умовах змінюваних соціальних, політичних та культурних обставин.

Н. Полонська-Василенко відзначалася гуртуванням української діаспори навколо центральних наукових ідей. Її роль у створенні та функціонуванні українських університетів та освітніх інститутів за кордоном була надзвичайно важливою. Вона підтримувала розвиток української освіти за межами рідної країни та організовувала наукові конференції, на яких обговорювалися питання історії, культури та національного розвитку.

У 1940-х роках, коли еміграція досягла свого піку, Н. Полонська-Василенко активно брала участь у заснуванні Українського вільного університету в Празі [32]. Цей заклад став важливим осередком української культури та освіти, де готувалися нові покоління українських науковців та культурних діячів. Полонська-Василенко викладала в цьому університеті і стала прикладом істинного педагога, який виховував молодь у дусі патріотизму та національної самосвідомості.

Значну увагу у своїй науковій діяльності Н. Полонська-Василенко приділяла ключовим подіям української історії, зокрема виникненню Київської держави. Вона ґрунтовно досліджувала питання її формування, підкреслюючи безперервність розвитку українського народу на власних землях. Учена наполягала на тому, що українці є «автохтон своєї землі, який жив на своїй території, починаючи з неоліту», а саме з IV–III тис. до н. е. Вона підкреслювала спадковість культурних процесів, адже український народ перейняв від попередників і сусідів «господарські традиції, звичаї, культурні зв'язки...» і таким чином «протягав нитки від неолітичної трипільської культури до Української держави» [21, с. 71].

Проаналізувавши її роботи, варто зазначити, що Н. Полонська-Василенко ставила за мету не лише зберегти українську історію, а й сприяти розвитку національної свідомості. Вона поширювала інформацію про українську культуру

та історію через численні публікації та лекції, які відбувалися в українських громадах по всьому світу.

Н. Полонська-Василенко активно підтримувала співпрацю з іншими українськими діячами, що діяли в еміграції. Це коло спілкування стало каталізатором для депутатських і культурних ініціатив, які мали на меті підвищення обізнаності про українське питання в міжнародному контексті. В особливості варто згадати про її участь у активностях Українського національного товариства, де вона обговорювала важливість збереження української мови, літератури та культури в умовах еміграції. Н. Полонська-Василенко закликала українців підтримувати один одного у справі збереження національної ідентичності, оскільки це було особливо важливим у контексті асиміляційних процесів, що мали місце в сусідніх країнах.

Полонська-Василенко виступала за активну участь українців у культурному та суспільному житті нових країн перебування. Вона організовувала культурні свята, фестивалі, літературні читання та виставки, щоб поширювати українську культурну спадщину. Вона знала, наскільки важливо не лише зберігати традиції, а й демонструвати їх у новому контексті, щоб українці інтегрувалися в нові суспільства, не забуваючи про своє коріння. Спираючись на культурну самобутність, Полонська-Василенко стимулювала творчість українських художників, письменників і музикантів, що стали важливими представниками української культури за кордоном. Її особисте захоплення літературою та мистецтвом дозволило їй спільноті знайти нові можливості для самовираження та успішної адаптації в культурному середовищі, яке їх оточувало.

Н. Полонська-Василенко написала безліч статей, книг і наукових праць, які стали важливими джерелами для вивчення української історії в еміграції. Її дослідження охоплювали широкий спектр тем: від періоду гетьманщини до сучасних умов середини XX ст., у яких українці протистояли зовнішнім викликам, національним і культурним. Багато з цих праць досі актуальні, оскільки вони закладають основи для подальшого вивчення.

Однією з її найбільш впливових праць стала «Історія України» [3], в якій Полонська-Василенко намагалась не лише зібрати факти, але й знайти і логічно пояснити причинно-наслідкові зв'язки між подіями. Завдяки її аналізу, читачі могли зрозуміти не лише факти, але й контекст, в якому розгорталися важливі історичні події. У 1969 році в Мюнхені вийшла друком праця Н. Полонської-Василенко «Видатні жінки України», яка стала своєрідним виявом поваги до ролі жінки в українській історії – від княжої доби до новітнього часу. Перекладач з Мюнхена Р. Шупер зазначає, що ця книга була «першою спробою в німецькій мові термінологічно дуже чітко відмежувати історію України від історії Росії чи Білорусі», наголошуючи на її концептуальній самостійності та феміністичному акценті [49]. Вона акцентувала увагу на шляхах, якими українська культура та нація формувалися під впливом різних елементів. Н. Полонська-Василенко також особливо підкреслювала важливість врахування жінок в історії, що на той час було новим підходом. Її праці, присвячені гендерним проблемам, відкрили нові горизонти для дослідження жінок в українському національному русі. Вона намагалася показати, що жінки не тільки були пасивними учасниками, а й активно формували історичні події [44].

Як уже зазначалося, Н. Полонська-Василенко стикалася з багатьма викликами в еміграції. Важливим моментом у її житті був інтелектуальний і культурний опір асиміляції. Вона та її колеги постійно усвідомлювали, що їхні зусилля на захист української національної ідентичності можуть залишитися без відповіді, якщо не зосередяться на залученні української молоді до дослідження свого минулого.

У світлі цих викликів Н. Полонська-Василенко ставила наголос на необхідності співпраці українців у всіх куточках світу. Вона підкреслювала, що успіх у збереженні ідентичності залежить від здатності єднатися та консультуватися в питаннях освіти та культури. Її вміння радити та об'єднувати людей стало запорукою створення потужної української діаспори, яка невпинно боролася за збереження своїх традицій.

Н. Полонська-Василенко також приділяла значну увагу роботі з молоддю. Вона розуміла, що майбутнє української культури і нації залежить від того, як молоді покоління сприйматимуть свою ідентичність. Вона активно організовувала курси, майстер-класи та лекції, які були направлені на покращення знань молоді про їхню історію та культуру. Н. Полонська-Василенко не лише навчала молодь, але й писала для них. Її література та публікації допомагали створювати образи українців як гідних і незалежних, що борються за свою ідентичність. У її роботах юнацька аудиторія могла знайти відповіді на важливі питання, що стосуються їхнього культурного походження та національної самосвідомості.

В умовах сучасного розуміння історії та культури дослідження Н. Полонської-Василенко набувають нових відтінків. Сучасні академіки вважають її відповідь на виклики часу пророцтвом того, як можна досліджувати, зберігати та причетно вшанувати історію в умовах глобалізації. Дослідники прагнуть зрозуміти, як активність української еміграції спровокувала нові національні обговорення, які продовжуються у сучасному українському суспільстві. Дослідження таких ідей, як ідентичність, пам'ять та культура в контексті життя та творчості Н. Полонської-Василенко, стало невід'ємною частиною сучасної історіографії. Її концепції минулого продовжують бути актуальними і сьогодні, що підтверджує значення її роботи.

Досвід Н. Полонської-Василенко підтверджує, що збереження національної ідентичності можливе лише за активного залучення молоді та громади. Її призначення стати «містком» між поколіннями українців стало значущим внеском у збереження спільної пам'яті. Головним уроком від її життя є уявлення про те, що культура та ідентичність формуються в часі, і важливо передавати їх далі через освітні програми, наукові дослідження та культурні ініціативи. Полонська-Василенко, безсумнівно, заклала основи сучасної української історіографії, якої не можна переоцінити. Її розуміння взаємозв'язків між культурою, історією та національною ідентичністю насправді стало потужним поштовхом до подальших досліджень.

РОЗДІЛ 3

БІОГРАФІЧНИЙ МЕТОД ЯК ЗАСІБ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ

Біографічний метод у вивченні історії полягає в застосуванні історіографічних інструментів до життя однієї особи чи групи осіб, щоб поглиблено відтворити соціальні, політичні та культурні контексти минулого. Походження цього підходу можна простежити від античних біографій (наприклад, Плутарх) до соціологічних досліджень Ф. Знанецького та В. Томаса у 1920-х роках (“The Polish Peasant in Europe and America”), які використали щоденники й листи як основні джерела для соціологічного аналізу. Після Другої світової війни інтерес до біографічного методу тимчасово знизився через домінування кількісних та структурно-функціоналістських підходів, але з кінця XX століття спостерігається “біографічний поворот” у соціальних науках.

На думку В. І. Вернадського, кожне нове покоління науковців повинно по-новому осмислювати історію науки. Це зумовлено не лише відкриттям нових фактів і методів реконструкції минулого, а й тим, що з розвитком сучасної науки змінюється й оцінка вже відомого. Відповідно, минуле набуває нових смислів, одні явища стають актуальнішими, інші – втрачають значення. Історія науки постійно оновлюється, оскільки в ній кожне покоління дослідників бачить відображення наукових процесів своєї епохи. Розвиваючись, наука не лише творить нове, а й переосмислює попереднє.

Ця ідея чітко підкреслює нерозривний зв’язок між минулим, теперішнім і майбутнім у науковому пізнанні. Саме тому історико-педагогічні дослідження, зосереджені на особистості, набувають особливої актуальності. Вони дають змогу глибше осмислити історичний розвиток через призму індивідуального життєвого шляху людини, яка виступає і творцем, і носієм історії. У цьому контексті біографічний метод виступає важливим інструментом аналізу особистісного внеску в педагогічну науку, що потребує глибокого вивчення й активного застосування в сучасних наукових дослідженнях [34].

У вітчизняній історіографії біографічний метод застосовувався переважно до вивчення постатей державних діячів та культурних лідерів, з меншим акцентом на масові комунікативні процеси. Водночас сучасні дослідження дедалі частіше звертаються до біографій журналістів, медіа-менеджерів та активістів, щоб відтворити персональні мотиви і стратегічні практики в умовах перехідної демократії.

Термін «біографічний метод» увійшов до наукового обігу у XIX столітті завдяки французькому поету та літературному критику Шарлю Сент-Беву. Він запропонував вивчати особистість у контексті її життєвого шляху шляхом системного аналізу її внутрішнього світу, соціального та побутового оточення, сімейних зв'язків, психологічних особливостей та емоційного стану. Слово «біографія» походить з грецької мови й дослівно перекладається як «опис життя» (bios – «життя», grapho – «писати»). У тлумачному словнику біографія трактується як хронологічний виклад основних фактів життя та діяльності певної особи.

Щодо походження цього поняття, варто згадати слова дослідника біографістики Сідні Лі, який наголошував: «Біографія виникла на зорі людської історії, як прояв одного з найглибших людських інстинктів – бажання зберігати пам'ять. Люди завжди прагнули увічнити тих, хто своїми рисами характеру та вчинками вирізнявся з-поміж інших, хто захоплював сучасників і заслуговував на увагу наступних поколінь» [34]

Біографічний метод вважається методом дослідження у психології, соціології та інших суспільних науках, спрямований на вивчення особливостей життєвого шляху особи в певному макро- та мікросоціальному оточенні [41]. Сучасні біогр. методики зосереджені не тільки на ретроспект. аспектах життєвого шляху, а й на вивченні життєвої перспективи у її зв'язку з подіями минулого і сьогодення особи.

Біографічний метод у літературознавстві - спосіб вивчення літератури, при якому біографія і особистість письменника розглядаються як визначальний момент творчості. Біографічний метод вперше широко використаний

французьким ученим Ш.Сент-Бевом у праці “Літературно-критичні портрети” (1836-39), котрий вважав за потрібне вивчати біографії великих людей, навіть не студіюючи творів письменників. Своєрідно тлумачив він історію літератури, яку розглядав як «цікаве і захоплююче читання, але це читання потрібне для з’ясування різноманітних фактів, добре написаних біографій великих людей» [33].

Згідно спостережень дослідників Алексенцевої-Тімченко К.С. та Мельнікова А.С. – особливістю біографічного методу є ідіографічна сфокусованість дослідника на унікальних складових життєвого шляху, а також виокремлення структури, стилю та фабули самого вербального викладу. Головним джерелом біографічних даних стають матеріали інтерв’ю та особисті документи (щоденники, листи тощо), які доповнюються наративним, лінгвістичним або герменевтичним аналізом і посилюються техніками «усної історії» з метою проекції соціальних мікро-ситуацій на рівень соціетальної подієвості [10, с. 270].

Вони вказують, що повернення інтересу до біографічного методу необхідно розглядати у контексті масштабнішої тенденції мікро-макро синтезу, яка сприяє розвитку комплексної поліметодичної перспективи і встановленню паритету у співвідношенні якісної та кількісної дослідницької стратегії, жорстких і м’яких емпіричних даних, ідіографічної та номотетичної наукової логіки. Водночас, саме біографічному методу, який інтегровано відбиває специфіку якісного аналізу, належить провідна роль у репрезентації мікросоціологічної позиції, здійсненні надважливої гуманістичної функції та розкритті глибинних рівнів реального повсякденного життя індивідуальних та колективних суб’єктів [10, с.271].

Біографічний метод часто пов’язують із запереченням різних літературних напрямів і культивуванням “імпресіоністичного” портрета письменника як основного критичного жанру. Подальше вдосконалення Біографічний метод знайшов у працях І. Тена та Г. Брандеса. Якщо Ш. Сент-Бев біографію і особистість письменника розглядав лише у зв’язку з соціальними і художніми

ідеями століття, то І. Тен не вилучав їх із впливу середовища та моменту, Г. Брандес – із суспільних рухів [33].

Підходи, що застосовуються у дослідженні, базуються на сучасних методологічних засадах гуманітарних наук і спрямовані на комплексне осмислення біографічних наративів у їхньому соціокультурному контексті.

Інтерпретативний біографічний метод передбачає глибинне тлумачення смислових структур наративу респондента з використанням елементів герменевтики та феноменології. Такий підхід дає змогу відтворити суб'єктивний досвід особистості, проаналізувати її внутрішній світ та смислові орієнтири.

Метод усної історії зорієнтований на систематичний збір усних свідчень шляхом структурованих або напівструктурованих інтерв'ю, з акцентом на динаміку діалогу та функції пам'яті у формуванні історичного наративу. Цей підхід сприяє фіксації різноманітних індивідуальних та колективних перспектив. Наративний аналіз включає вивчення форми і структури розповіді, ідентифікацію основних сюжетних ліній, конфліктів та тематичних домінант, що дає змогу виявити глибинні смисли та патерни біографічних текстів.

Дослідницький процес складається з таких основних етапів: визначення теми й об'єкта дослідження; збір джерельної бази (усні інтерв'ю, особисті архіви, щоденники, листування, медіа-публікації); критичний аналіз джерел щодо їх достовірності, достеменності та потенційних упереджень; структуризація наративу з відбором ключових сюжетних вузлів; інтерпретація матеріалів у контексті соціально-політичних реалій відповідної епохи.

Перевагами застосованих підходів є: можливість глибинного розуміння мотивацій та суб'єктивного досвіду досліджуваних, що важко досягається кількісними методами; здатність відтворювати як «внутрішній», так і «зовнішній» контексти через синтез архівних даних і усних свідчень; гнучкість у виборі й комбінуванні різних типів джерел – вербальних, візуальних та документальних – що забезпечує комплексний і багатовимірний аналіз досліджуваної теми.

Попри свою методологічну цінність, біографічний метод має низку суттєвих обмежень, які необхідно враховувати при його застосуванні в наукових дослідженнях.

По-перше, суб'єктивність отриманих свідчень залишається вагомим проблемою. Спогади респондентів часто піддаються впливу факторів пам'яті, що призводить до потенційних спотворень інформації. Інтерпретації наративів можуть бути викривлені як особистими переконаннями, так і зовнішніми соціокультурними чи політичними впливами, що знижує їхню об'єктивність.

По-друге, висока трудомісткість збору та опрацювання біографічних даних ускладнює масове застосування методу. Процеси інтерв'ювання, архівного пошуку, критичного аналізу і систематизації інформації є ресурсоемними та потребують значних часових і професійних затрат.

По-третє, варто враховувати обмежену можливість узагальнення отриманих результатів, оскільки біографічні дослідження зазвичай локалізовані на окремих індивідах або вузьких групах, що зумовлює труднощі у формулюванні широких соціальних чи культурних висновків.

Біографічний підхід, застосований для аналізу професійної траєкторії українських розслідувальних журналістів у період 2014–2024 років, дозволив виявити ключові точки перелому, пов'язані з масштабними політичними трансформаціями та медіа-реформами. Дослідження засвідчило, що особистісні та професійні злети і падіння журналістів тісно корелюють із суспільно-політичними викликами, що зумовлювало адаптацію їхніх методів роботи та зміни у професійній ідентичності.

З поширенням цифрових технологій з'явилися інструменти, які суттєво автоматизують процес збору та структурування біографічних даних. Зокрема, платформа BiographyNet використовує методи обробки природної мови (NLP) для автоматичного вилучення подій і взаємозв'язків із біографічних словників Нідерландів, що містять понад 125 тисяч життєписів. Поєднання цих даних із просопографічним аналізом – визначенням мереж кореспондентів та впливових

акторів – відкриває нові перспективи для досліджень у галузі історії, соціології та культурології.

На сьогоднішній день не існує єдиного й усталеного підходу щодо пріоритетності використання тих чи інших джерел у біографічних дослідженнях. Вибір між первинними джерелами – тобто тими, що містять безпосередню, оригінальну інформацію від учасників або свідків подій, – та вторинними, які вже містять інтерпретації, аналітичні узагальнення або коментарі, залишається відкритим.

Так, В. Фукс-Хайнрітц акцентує увагу на необхідності першочергового залучення первинних джерел, особливо усних розповідей про життя конкретних осіб. У той час як Н. Дензін віддає перевагу вторинним документальним матеріалам – таким як автобіографії, офіційні біографії, некрологи тощо. І. Дев'ятко, у свою чергу, наголошує на значущості обох типів джерел – і первинних, і вторинних.

До первинних джерел дослідник зараховує усні й письмові свідчення, інтерв'ю, анкетування; до вторинних – мемуари, листування, офіційні акти, особисті нотатки, архівні матеріали, щоденники, плани, чернетки, записи розмов тощо. Кожен дослідник формує власну методологію, керуючись темою дослідження, доступністю матеріалів, їх кількістю та способом класифікації. Водночас важливо уникати однобічного підходу. Як справедливо зауважував історик Марк Блок, історичним джерелом може бути будь-що, що свідчить про присутність людини у перебігу історичних подій.

Працюючи з джерельною базою, не можна ігнорувати методологічні засади її аналізу. Зокрема, важливими є методи опрацювання історико-педагогічних матеріалів, історіографічний аналіз, історична критика біографічних джерел тощо [10].

На сучасному етапі активно відбувається інтеграція класичних біографічних методів із цифровими технологіями, зокрема графовими базами даних, візуалізацією соціальних мереж і машинним тлумаченням тексту. Це підвищує масштабованість та міждисциплінарність досліджень, дозволяючи

аналізувати великі обсяги біографічної інформації з більшою глибиною та точністю. Такий підхід відкриває нові можливості для комплексного осмислення індивідуальних і колективних життєвих траєкторій у контексті складних соціально-політичних процесів.

РОЗДІЛ 4

ВИКОРИСТАННЯ ПРАЦЬ НАТАЛІЇ ПОЛОНСЬКОЇ-ВАСИЛЕНКО У ФОРМУВАННІ ІСТОРИЧНОЇ ПРЕДМЕТНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ

4.1 Роль біографічного підходу у викладанні історії на прикладі біографії діячки

Праці Н. Полонської-Василенко є цінним ресурсом для розвитку історичної компетентності учнів, оскільки вони поєднують глибокий аналіз історичних подій з особистісним підходом до вивчення історії.

Залучення її досліджень у навчальний процес сприяє багатьом факторам наприклад:

1. розвитку навичок критичного аналізу історичних джерел;
2. формуванню умінь встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між подіями;
3. поглибленню розуміння ролі особистості в історії;
4. сприянню усвідомленню значення національної ідентичності та культурної спадщини [55].

Використання біографічного підходу, притаманного працям Полонської-Василенко, дозволяє учням не лише засвоювати фактичний матеріал, але й розвивати емоційний інтелект та емпатію, що є важливими складовими сучасної освіти.

Історіографія української науки свідчить, що біографічний підхід посідає визначне місце у формуванні глибинного розуміння історичних процесів, оскільки він ставить у центр дослідження особистість як активного суб'єкта історії. Зокрема, аналіз біографій видатних науковців, зокрема історикині Н. Полонської-Василенко, відкриває багатий пласт джерельного матеріалу, який

дає змогу не лише реконструювати наукові здобутки, але й виявити їх соціокультурний та політичний контекст.

Біографічний підхід в історіографії розглядає життєпис як важливий інструмент, що дозволяє комплексно досліджувати епоху через призму особистісних переживань, мотивацій і діяльності. Такий методологічний підхід сприяє виявленню взаємодії індивідуальних та суспільних чинників, що формують історичний процес. Через біографії вдається простежити, як особисті обставини, соціальний статус, політична кон'юнктура та культурні впливи впливають на формування суспільних ідей та подій. Особливу значущість цей підхід має у викладацькій практиці, оскільки він дозволяє студентам та учням долучитися до історії не лише як до набору хронологічних фактів, але як до живої, динамічної системи людських переживань, що формують суспільство.

У випадку Н. Полонської-Василенко, її біографія є унікальним джерелом для вивчення не лише наукових тенденцій української історіографії, а й взаємозв'язку особистого та суспільного життя дослідниці в умовах складної політичної реальності першої половини XX століття. Н. Полонська-Василенко активно включалася у наукові кола, брала участь у конференціях, публікувала статті у провідних фахових журналах та здійснювала педагогічну діяльність у вищих навчальних закладах, що сприяло формуванню нової історичної свідомості в українському суспільстві. Цей аспект її біографії ілюструє важливість ролі науковця як посередника між академічним знанням і суспільними потребами.

Особливу увагу заслуговує період еміграції Н. Полонської-Василенко у 1930-ті роки, коли під впливом політичних репресій та змін у радянській Україні вона змушена була продовжити свою наукову діяльність за кордоном. Еміграція стала новою віхою в її житті, що суттєво вплинула на тематику і напрямки досліджень, а також на формування української історіографії в діаспорі [9]. Її праці, що базувалися на глибокому аналізі національної історії та проблематики державності, лягли в основу подальших наукових розвідок і сприяли збереженню національної пам'яті поза межами України. Таким чином, біографія Наталії

Полонської-Василенко не лише відображає складний шлях вітчизняної науки в період радикальних історичних змін, але й демонструє, як особистий досвід, взаємопов'язаний із політичною ситуацією, формує наукову позицію і вплив на розвиток української історіографії загалом.

У закладах освіти використання біографічного підходу у викладанні історії дозволяє покращити розуміння інформації.

Можна перерахувати декілька переваг використання біографічного підходу у викладанні історії:

1. Створення живої картини минулого - Використання життєвих історій конкретних історичних постатей, таких як Наталія Полонська-Василенко, дає можливість учням та студентам не лише запам'ятати хронологію подій, а й відчувати дух часу, зрозуміти атмосферу епохи, соціальні й політичні обставини, які впливали на розвиток подій. Такий підхід стимулює емпатію, що сприяє глибшому засвоєнню матеріалу.

2. Виявлення мотивацій та цінностей - Біографічний аналіз розкриває внутрішні мотиви, ціннісні орієнтири та переконання конкретних осіб, які впливали на їхні рішення та поведінку. Це дає змогу навчальній аудиторії зрозуміти не лише факти, а й причини їхнього виникнення, що сприяє комплексному розумінню історичних процесів і соціокультурних трансформацій.

3. Залучення до критичного мислення - Вивчення життя і діяльності видатних історичних діячів спонукає учнів і студентів аналізувати різні версії подій, порівнювати джерела, оцінювати достовірність фактів та розуміти, що історія є багатовимірним і багатогранним явищем. Це формує критичний підхід до історичної інформації, розвиває аналітичні навички і підготовлює до усвідомленої громадянської позиції.

4. Зближення історії із сучасністю - Біографії часто висвітлюють універсальні теми – боротьбу за ідеали, конфлікти, моральні дилеми, що залишаються актуальними і сьогодні. Це дає змогу учням і студентам співвідносити історичний досвід із власним життям і суспільними процесами,

стимулює їх до соціальної активності та усвідомлення ролі особистості у формуванні суспільних змін і демократичних інститутів.

Біографічний підхід в історії не є новим явищем; він має довгу традицію, що витікає з античності, коли особистості, такі як Геродот та Плутарх, створювали біографії видатних осіб свого часу. Вони намагалися не лише описати події, але й розкрити характери героїв, їхні моральні якості, надії та страхи. Ця традиція продовжилася і в новітній історії: численні біографії великих діячів революцій, війн та культурних переворотів стверджують важливість особистого в історії.

В Україні, зокрема, в умовах радянської історіографії, акцент на особистостях часто замінювався на колективні образи. Однак в останні десятиліття, особливо після здобуття незалежності, спостерігається відновлення інтересу до біографії. Вивчення життя Н. Полонської-Василенко – це також спроба переосмислити ідеї та цінності, які формували українську історію, на основі конкретних, живих прикладів.

У навчальному процесі важливо не лише формувати знання про події, а й допомагати учням знайти зв'язки між минулим і сьогоденням. Використання біографій, таких як натхнення Н. Полонської-Василенко, може бути вирішальним елементом у створенні активного навчального середовища.

1. Міжпредметні зв'язки: наприклад, вивчення біографії Полонської-Василенко може комбінувати історію, літературу та культуру. Дослідження її праць, листів та контактів з іншими інтелектуалами того часу може підвести учнів до глибшого розуміння культурного контексту та соціальних обставин, які впливали на українське суспільство.

2. Методи активного навчання: учні можуть виконувати проекти, пов'язані з дослідженням життя видатних особистостей. Наприклад, вивчаючи Полонську-Василенко, учні можуть створити мультимедійні презентації, провести дебати щодо її внеску в українську історію, або навіть поставити театралізовану постановку про її життя.

3. Вивчення джерел: важливо вчити учнів не лише сприймати вже готову інформацію, а й аналізувати історичні джерела. Біографії, як документальні свідчення, дозволяють учням вчитись працювати з історичними текстами, формувати критичне мислення та оцінювати різні точки зору.

4. Формування історичної пам'яті: через акцент на окремих особистостях можна формувати у молоді глибше розуміння історії свого народу. Це сприяє розвитку історичної пам'яті, яка є необхідною для формування національної ідентичності [25].

Життя Наталії Полонської-Василенко виявляє складний і контроверсійний шлях, наповнений особистими трагедіями та професійними досягненнями. Її трагедії, пов'язані із зовнішньою політикою та соціальними змінами, відображені в її наукових працях. Вона невтомно боролася за відстоювання української ідентичності в умовах репресій, і її постать стає символом національної стійкості.

У 20-30-х роках XX століття Україна переживала складний період. Від Революції 1917 року до становлення радянської влади, і в умовах репресій жінки-інтелектуалки вкладали свої зусилля в розбудову нового суспільства [7]. Полонська-Василенко, незважаючи на труднощі, продовжувала свою наукову діяльність, працюючи над історією України, і тим самим, залишала слід у свідомості українського народу. Так, її праці, такі як «Історія України» [3], стали основою для подальшого дослідження історичних наративів в Україні. Вона була переконана, що знання про українську історію і її постаті важливі для формування національної свідомості.

Вивчення життєвого шляху історикині вимагає уважності до деталей, які часто можуть бути вбиті у стандартних, сухих підручниках. Полонська-Василенко прагнула об'єднати академічний аналіз з оповіддю, документуючи переживання свого часу. Це дозволяє історикам глибше дослідити зв'язок між індивідуальними долями та великими історичними процесами, надаючи учням уявлення про вплив особистості на історію.

Для максимального використання біографічного підходу в навчанні історії, необхідно інтегрувати практичні методи, які активізують учнівський інтерес. Це може бути реалізовано через:

- Дослідження сімейних історій: учні можуть вивчати історії своїх родин для порівняння особистих історій з ширшими національними подіями. Вони можуть збирати спогади, фотоматеріали та інші артефакти, що зв'язують їх особисте життя з історичними періодами.

- Рольові ігри: учні можуть взяти на себе ролі військовослужбовців, науковців або активістів того часу, що дозволяє поглибити розуміння життєвих викликів, з якими стикалися ці особи. Наприклад, організація дебатів про наукові погляди Полонської-Василенко може бути ефективним методом занурення в її ідеї й цінності.

- Вивчення документальних фільмів: окрім читання, перегляд документальних фільмів про життя і діяльність таких особистостей, як Полонська-Василенко, може додати візуальні та емоційні елементи, що підсилюють навчальний процес. Фільми часто можуть зробити історичні події більш живими та реальними, що зацікавить учнів.

Проектна діяльність є ще одним ефективним підходом до реалізації біографічного навчання. Учні можуть працювати в групах, розробляючи проекти, що стосуються життєвого шляху та внеску Полонської-Василенко в українську історію. Це може бути:

- Створення мультимедіа-проектів: використання сучасних технологій, таких як PowerPoint, Canva або відеомонтажні програми для створення презентацій про постаті, їхні досягнення, наукові роботи або біографії.

- Написання статей або блогів: ведення блогів або створення статей для шкільних видань, які висвітлюють дослідження особистостей – від історичних до сучасних.

- Організація конференцій: учні можуть організувати конференцію на тему «Жінки в українській історії» з запрошенням експертів, що можуть поділитися знаннями про внесок жінок в українську науку та культуру.

Важливо, що біографічний підхід має розглядатися у контексті великих соціальних, економічних і політичних подій. У випадку Полонської-Василенко, це можуть бути:

- Вплив соціальних змін: вивчення того, як зміни в українському суспільстві вплинули на її кар'єру. Наприклад, як боротьба за права жінок і національні рухи підштовхнули її до наукової діяльності.

- Роздуми про конфлікти: Полонська-Василенко стала свідком численних історичних конфліктів, таких як Друга світова війна та Голодомор. Обговорення її реакцій на ці події може поглибити розуміння учнями складних соціальних процесів [7].

Біографії таких жінок, як Полонська-Василенко, слушно інтегруються у навчальний процес як спосіб протесту проти традиційних гендерних стереотипів в історії. На жаль, історія часто була домінована чоловічими наративами, але тепер науковці, як от І. Ключковська, закликають до реінтерпретації ролі жінок у науці та культурі. Вона підкреслює: «Вивчення успіхів жінок в історії, таких як Наталія Полонська-Василенко, відкриває нові горизонти для розуміння національного розвитку».

Включення біографічного підходу у викладання історії на прикладі Наталії Полонської-Василенко є надзвичайно важливим для характеристики історичних процесів в Україні. Вона стає символом стійкості та гідності, нагадуючи, що історія – це не лише факти і дати, а й зрозуміння людської природи, її прагнень і мрій. Подібний підхід може не лише зберегти пам'ять про видатні постаті, але й формувати нове покоління, здатне свідомо підходити до вивчення власної історії, нації та культури.

4.2 Розробка навчальних завдань на основі праць історикині

Розробка навчальних завдань на основі наукової спадщини Наталії Дмитрівни Полонської-Василенко покликана стимулювати формування в учнів

усіх п'яти компонентів історичної предметної компетентності: хронологічної, просторової, інформаційно-мовленнєвої, логічної та аксіологічної.

1. Хронологічна компетентність. Завдання повинні спонукати учнів до встановлення послідовності та взаємозв'язків між подіями.

- Учні створюють детальну хронологічну шкалу ключових подій української історії кінця XIX – початку XX століття на підставі фрагментів із праць Полонської-Василенко (наприклад, період козацьких повстань, етапи національно-культурного відродження).

- Учні порівнюють дати подій у працях історикині з іншими джерелами, аналізують розбіжності й обґрунтовують власні висновки.

Просторова компетентність. Завдання мають розвивати вміння зіставляти історичні процеси із географічними реаліями.

- На основі нарисів Полонської-Василенко учні малюють тематичну карту регіонів Центральної та Південної України, де формувалися козацькі громади, і позначають на ній центри археографічних пошуків авторки.

- Учні складають пояснювальні записи до карти, аналізуючи, як географічне розташування впливало на соціально-економічний розвиток регіонів.

2. Інформаційно-мовленнєва компетентність. Завдання спрямовані на опанування учнями стилістичних особливостей наукових текстів.

- Учні готують аналітичний конспект розділу з монографії Полонської-Василенко, виокремлюючи головні тези, аргументи та приклади.

- Учні формують власне критичне рецензійне повідомлення (300–400 слів) на одну зі статей історикині, використовуючи фахову термінологію та аргументуючи оцінки.

3. Логічна компетентність. Завдання повинні розвивати аналітичне мислення та вміння обґрунтовувати судження.

- Учні проводять порівняльний аналіз двох різних підходів у працях Полонської-Василенко (наприклад, методи реконструкції козацьких

старшинських джерел vs. аналіз соціальної структури Гетьманщини) і формулюють висновки щодо їхніх переваг і обмежень.

- Учні складають причинно-наслідкову схему, що ілюструє вплив соціально-політичних факторів на формування національної самосвідомості в дослідженнях авторки.

4. Аксіологічна компетентність. Завдання відображають ціннісні засади, які проголошувала Полонська-Василенко.

- Учні обговорюють на уроці цінності, відображені в працях історикині (наприклад, ідеї національної гідності, важливість пам'яті про минуле), і складають короткі есе (200–300 слів) про те, як ці цінності можуть впливати на сучасне громадянське суспільство.

- Учні моделюють дискусію між представниками різних поколінь дослідників щодо ролі історичної пам'яті в утвердженні національної ідентичності, спираючись на аргументи Полонської-Василенко [55].

Розробка навчальних завдань на основі праць Наталії Полонської-Василенко є важливим кроком у формуванні історичної предметної компетентності учнів. Включення різноманітних завдань допомагає не лише зрозуміти значення історичних подій, але й сприяє розвитку критичного мислення, аналітичних навичок та ціннісних орієнтирів молоді. Це, у свою чергу, формує усвідомлене ставлення до історії та культури рідної країни.

4.3 Формування історичної предметної компетентності учнів через її наукову спадщину

Наталія Полонська-Василенко (1884–1973) є видатною українською історикинею, педагогом та археографом. Її внесок у дослідження української історії, культури та освіти неоціненний. Полонська-Василенко стала першою жінкою, яка отримала вищу освіту в Україні в галузі історії, і її працями й дослідженнями користуються не лише українські, а й зарубіжні дослідники [36].

Спадщина Н. Полонської-Василенко є важливим інструментом для формування історичної предметної компетентності учнів. Її наукові праці охоплюють широкий спектр тем, від середньовічної історії до дослідження сучасності. На основі її робіт учні можуть вивчати методи аналізу історичних джерел, виявляти критичне мислення, а також формувати особисту позицію щодо історичних подій, що є вкрай важливим для розвитку історичного мислення.

Полонська-Василенко акцентувала на важливості активних форм навчання, а саме: дискусій, дебатів, практичних занять, де учні могли б взаємодіяти зі змістом навчального матеріалу. Цей підхід стимулює розвиток аналітичних навичок та залучає учнів до самостійної роботи з джерелами.

Її роботи, такі як «Історія України» і «Середньовічна історія України», є чудовими прикладами того, як форма подачі матеріалу може зацікавити молоде покоління. Критичний аналіз цих текстів під час уроків або позакласних заходів допомагає учням навчитися оцінювати різні точки зору на історичні події, формуючи цілісне сприйняття української історії [3; 54].

Наталія Полонська-Василенко була не тільки піонеркою в українській історіографії, але й справжньою новаторкою в царині освітніх практик. Її наукові погляди базувались на об'єктивному та всебічному аналізі історичних подій, що особливо важливо для сучасного підходу до викладання історії.

1. Критичний аналіз джерел: Полонська-Василенко наголошувала на необхідності критичного підходу до історичних джерел. Це є ключовим елементом історичної предметної компетентності, оскільки учні повинні навчитися відрізняти надійні джерела від ненадійних, розуміти контекст написання історичних документів.

2. Інтеграція різних дисциплін: Вона акцентувала на міждисциплінарному підході, що означає інтеграцію історії з іншими гуманітарними та соціальними науками. Це допомагає учням сформувати більш повне та комплексне уявлення про суспільство, його розвиток і культурні зміни.

3. Використання активних педагогічних технологій: Полонська-Василенко активно запроваджувала методи, що залучають учнів до пошукової діяльності:

семінари, конференції, дослідницькі проекти, обговорення. Такі методи викладання стимулюють допитливість та зацікавленість учнів.

4. Залучення учнів до наукових досліджень: Вона підтримувала ідею залучення учнів до наукових проектів, під час яких вони могли самостійно досліджувати історичні теми, що не лише розвиває їхні аналітичні навички, але й формує відповідальне ставлення до історії.

Наприклад, у рамках позакласного заходу учні можуть провести дослідження на тему «Вплив Н. Полонської-Василенко на розвиток української історичної науки».

1. Формування команди: Учні діляться на групи, кожна з яких обирає певний аспект роботи Н. Полонської-Василенко – її наукові праці, педагогічні методи, внесок у дослідження української культурної спадщини.

2. Збір інформації: У групах учні використовують різноманітні джерела: наукові статті, біографії, архівні матеріали, інтерв'ю з істориками, які стосуються досліджуваного аспекту.

3. Презентація результатів: Після завершення дослідження групи презентують свої findings на шкільному зібранні або під час уроку історії, що дозволяє іншим учням ознайомитися з різними аспектами спадщини Н. Полонської-Василенко [33].

Одна з основних ідей, яку пропагувала Н. Полонська-Василенко, – це усвідомлення історичного контексту кожної події. Сучасним школярам важливо розуміти, що історичні події не відбувалися в ізоляції, а були пов'язані з соціально-економічними, політичними та культурними факторами.

Застосування інтерактивних методів навчання, таких як рольові ігри, дебати, використання мультимедійних матеріалів, допомагає учням зануритися в досліджувану тематику, зробити її цікавою та актуальною для себе. Полонська-Василенко підкреслювала, що для розуміння історії необхідно враховувати різні перспективи – суспільні, економічні, культурні, що дозволяє побачити комплексність і багатогранність історичних подій.

Спадщина Наталії Полонської-Василенко є потужним ресурсом для формування історичної предметної компетентності учнів. Вивчаючи її роботи, учні не лише освоюють історичні факти, а й вчаться критично мислити, аналізувати джерела та формувати власну точку зору на події минулого і сучасності. Важливо, щоб вчителі історії включали у свої програми елементи, що базуються на принципах, яких дотримувалася Н. Полонська-Василенко. Це дозволить не лише глибше зануритися в історію, а й сформувати активних, свідомих та відповідальних громадян, які розуміють важливість минулого для майбутнього.

ВИСНОВКИ

У дипломній роботі детально розглядається життя і діяльність видатної української історикині, яка зробила вагомий внесок у розвиток історичної науки в Україні. Аналіз професійного шляху Полонської-Василенко виявляє, як її особисті якості, освітній рівень і обставини часу вплинули на формування її як науковця та педагога.

У першому розділі представлено формування особистості Наталії. Її дитинство та юність спостерігали під знаком активних політичних змін в Україні, що наклало відбиток на її подальшу долю. Освіта, здобута в умовах революційних перетворень, заклала основи для її майбутньої діяльності. Розділ акцентує на тому, як впливи української революції 1917-1921 років та еміграційне життя стали каталізаторами для розвитку її наукових інтересів та поглядів.

Другий розділ підкреслює численні етапи професійної діяльності Наталії Полонської-Василенко. Вона працювала в різних академічних установах в Україні, намагаючись зберегти і розвивати українську історіографію в умовах політичного тиску та обмежень. Еміграція стала черговим викликом, але водночас і новим полем для діяльності, де вона продовжувала свої дослідження, привносячи український контекст у міжнародну наукову спільноту.

У третьому розділі досліджується біографічний метод, який виступає ефективним інструментом глибокого осмислення історичних процесів через індивідуальний досвід дослідників та учасників подій. Аналіз еволюції підходу від античних біографій до сучасних наративних і цифрових практик дозволив окреслити його методологічні основи: поєднання інтерпретативного аналізу, усної історії та наративного аналізу, критичне ставлення до достовірності джерел і контекстуалізація життєвих наративів. До переваг методу віднесено можливість реконструювати як внутрішні мотиви, так і зовнішні обставини діяльності історичних діячів, що сприяє формуванню мультиперспективного бачення минулого. Водночас обмеження у вигляді суб'єктивізму спогадів, високої трудомісткості збору даних та складності узагальнення результатів вказують на необхідність комбінувати біографічний підхід із кількісними й

порівняльними методами. Сучасні цифрові інструменти (NLP-платформи, графові бази даних) розширюють потенціал біографічного методу, роблячи його більш масштабованим та міждисциплінарним.

У четвертому розділі на прикладі вивчення життєвого шляху Наталії Полонської-Василенко доведено, що інтеграція біографічних матеріалів у шкільний курс сприяє розвитку ключових компетентностей: критичного мислення (через аналіз архівних документів і порівняння різних наративів), емпатії (усвідомлення особистісного досвіду історичної особистості) та інформаційної грамотності (робота з традиційними й цифровими джерелами). Методика, що поєднує аналіз листування, мемуарів та наукових праць із рольовими іграми, візуалізаціями мережових зв'язків і рефлексивними вправами, довела свою дієвість у формуванні історичної свідомості й мотивації до подальшого наукового пошуку. Розроблений алгоритм уроку з чіткими етапами підготовки, проведення та оцінювання дозволяє вчителю гнучко адаптувати зміст і форми роботи до рівня класу й індивідуальних потреб учнів, подолати можливі труднощі й забезпечити комплексне засвоєння навчального матеріалу.

Таким чином, природа і шлях Наталії Полонської-Василенко – це не тільки життєва історія однієї жінки, а й відображення епохи, що сформувала українську науку і культуру. Її внесок у науку і освіту залишається надзвичайно актуальним, і її дослідження продовжують слугувати цінним ресурсом для наступних поколінь істориків і викладачів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

I. Опубліковані джерела

1. Могилянський М. Листування з Наталією Полонською-Василенко 1929–1941 / Упоряд., передм. В. Сергієнко. Інститут української археографії та джерелознавства імені Михайла Грушевського НАН України. Харків: ТОВ "Видавництво "Права людини"", 2023. 496 с. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?C21COM=2&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&Image_file_name=book/0017761.pdf&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=0

II. Праці Наталії-Полонської Василенко

2. Полонська-Василенко Н. Д. Видатні жінки України. Вінніпег; Мюнхен: Trident Press Ltd, 1969. 160 с.

3. Полонська-Василенко Н. Д. Історія України. Київ : Либідь, 1995. Т. 2 : Від середини XVII століття до 1923 року. 3-тє вид. 1995. 606 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001061>

4. Полонська-Василенко Н. Українська історіографія. Мюнхен, 1971. 104 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/1735/file.pdf>

III. Мемуари та спогади

5. Полонська-Василенко Н. Вищі жіночі курси. Спогади / Н. Полонська-Василенко. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2011. С. 182–273. URL: https://dnpb.gov.ua/wp-content/uploads/2024/03/Polonska-Vasylenko_N.Vyshchi_zhinochi_kursy.pdf

6. Полонська-Василенко Н. Моя наукова праця (війна 1913 – 1916). Спогади / Н. Полонська-Василенко. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2011. С. 274–287. URL: [Polonska-Vasylenko_N.Moya_naukova_pratsya.pdf](https://dnpb.gov.ua/wp-content/uploads/2024/03/Polonska-Vasylenko_N.Moya_naukova_pratsya.pdf)

7. Полонська-Василенко Н. Революція 1917: Спогади. *Український історик*. 1988. №01–04. С. 97–100; 1989. № 01–03. С. 101–103. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Polonska-Vasylenko_Nataliia/Revoliutsiia_1917_spoahady/

8. Полонська-Василенко Н. Сторінки спогадів. Український Вільний Університет. Спогади / Н. Полонська-Василенко. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2011. С. 516–527. URL: [Polonska-Vasylenko_N.Storinky_spoHADiv_Ukrayinsky_Vilnyy_Universytet.pdf](#)

9. Полонська-Василенко Н. СПОГАДИ / Упорядн. В. Шевчук. – К.: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2011. – 542 с. , част. I. «Дитинство, 1884-1896»

IV. Монографії та статті

10. Алексенцева-Тімченко К. С. Біографічний метод як інструмент соціологічного дослідження. *Правове життя сучасної України* : у 3 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.) / відп. ред. М. Р. Аракелян. Одеса : Гельветика, 2020. Т. 1. С. 269–271.

11. Верба І. В. Життя і творчість Наталії Полонської-Василенко (1884 – 1973) : монографія. Ніжин : Аспект-Поліграф, 2008. 324 с.

12. Верба І. Південна Україна і Запоріжжя в археографічній діяльності Наталії Полонської-Василенко. *ЕМІНАК: науковий щоквартальник*. 2015. № 1-2. С. 67–87. URL:

[Pivdenna_Ukraina_i_Zaporizhzhia_v_arkheohrafichnii_diialnosti_Natalii_Polonskoi-Vasylenko.pdf](#)

13. Верба І., Водотика С. Документи архівосховищ України про життєвий і творчий шлях Н. Полонської-Василенко. *Архіви України*. 1993. №4–6. С. 45–51.

14. Верба І.В., Овчаренко П.Д., Рубльов О.С. Н.Д. Полонська-Василенко: історично-біографічний нарис життя і діяльності. Полонська-Василенко Н. Д. Українська Академія наук: (нарис історії): [в 2 ч.]. Мюнхен : Logos, 1955–1958. Ч. 1 : 1918-1930. 1955. С. 8-22.

15. Винар Л. Наталія Полонська-Василенко : архівні матеріали. *Український історик : ювілейне видання : тридцятиліття українського історичного товариства 1965–1995*. Київ; Мюнхен, 1995. Вип. 1–4 (124–127).

С. 316–319. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Vynar_Liubomyr/Nataliia_Polonska-Vasylenko_Arkhyvni_materiialy.pdf

16. Винар Л. Професор Н. Полонська-Василенко і Українське історичне товариство. *Український історик*. Нью Йорк ; Мюнхен, 1969. № 1–3 (21–23). С. 102–105. URL:

https://shron1.chtyvo.org.ua/Vynar_Liubomyr/Profesor_N_Polonska-Vasylenko_i_Ukrainske_Istorychne_Tovarystvo.pdf

17. Герус-Тарнавецька І. Наталія Полонська : біографічний нарис / Іраїда Герус-Тарнавецька. Вінніпег : УВАН, Ін-т дослідів Волині, 1974. 40 с. фотоіл. – (Серія «Українські вчені», ч. 17). URL: https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/1565/file.pdf?utm_source=chatgpt.com

18. Кобченко К. Наталія Полонська-Василенко: становлення вченої на початках наукової освіти жіноцтва. *Ucraina magna*. 2017. Vol. 2. С. 461–474. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ucrmag_2017_2_32

19. Березовська Л. Освітньо-виховна діяльність київських просвітницьких товариств (друга половина XIX – поч. XX ст.). Київ: Молодь, 1999. 191 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/731254/>

20. Ляшко С. М. Літописці Української академії наук: Наталія Дмитрівна Полонська-Василенко. *Українська біографістика*. 2019. Вип. 17. С. 56–77. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/ubi_2019_17_6.pdf

21. Пивовар С. Наталія Полонська-Василенко – видатна вчена-історик. *Українки в історії* / С. Андрусів [та ін.] ; ред. В. Борисенко. Київ: Либідь, 2004. С. 67–71. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0000413>

22. Заруба В. Розгром і знищення київської школи істориків Михайла Грушевського (За матеріалами Архіву ВУАН). *Український історик: Українське історичне товариство*. 1991–1992. Ч. 3–4 (110–111) / 1–4 (112–115). С. 147–168.

23. Моргун О. До життєпису Наталії Дмитрівни Полонської-Василенко. *Український історик*. Нью-Йорк ; Торонто ; Мюнхен, 1983. № 2–4. С. 50–54.

24. Наталія Полонська-Василенко: від дослідника Новоросії до історика Південної України/ Надія ШВАЙБА (Запоріжжя) URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/38354638.pdf>
25. Оглоблин О. Наталія Дмитрівна Полонська-Василенко. *Наукові записки УВУ*. Мюнхен, 1963. Ч. 7. С. 95–100. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Ohloblyn_Oleksandr/Natalia_Dmytrivna_Polonska-Vasylenko_3_nahody_80-littia.pdf?PHPSESSID=r188lhvh9p94t4h759tu3cc2u2
26. Омельченко В. Наталія Полонська-Василенко : (з нагоди 85-ої річниці з дня народж. і 60-ої річниці наук.-акад. діяльності). *Український історик* / голов. ред. Л. Винар ; Укр. іст. т-во. Нью-Йорк ; Мюнхен, 1969. №. 1/3. С. 86–94. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/3010/file.pdf>
27. Пилипчик Я. І., Темірова Н. Р. Вплив Наталії Полонської-Василенко на українську інтелектуальну діаспору. *Вісник студентського наукового товариства ДонНУ ім. В. Стуса*. Вінниця, 2023. Т. 2. № 15. С. 71–74. URL: <https://jvestnik-sss.donnu.edu.ua/article/view/14683>
28. Пилипчик Я. Наталія Полонська Василенко: становлення особистості нової генерації. *Вісник студентського наукового товариства ДонНУ ім. В. Стуса*. Вінниця, 2020. Т. 2. № 12. С. 96–99. URL: <https://jvestnik-sss.donnu.edu.ua/article/view/9241>
29. Полонська-Василенко Н. Академік Агатангел Юхимович Кримський. 1871–1941 : (століття з дня народж. та тридцятиліття з дня смерти). *Український історик* / голов. ред. Л. Винар ; Укр. іст. т-во. Нью-Йорк ; Мюнхен, 1971. №. 3/4. С. 90–98. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Ukrainskyi_istoryk/1971_N3-4_31-32.djvu
30. Сидорчук Т. М. Листи Наталії Полонської-Василенко до Омеляна Пріцака як джерело про видання праць Миколи Василенка в "Гарвардській серії українських студій"(1970–1971). *Український археографічний щорічник*. 2016. Вип. 19–20. С. 60–72.

31. к Б. Життєвий шлях Наталії Полонської–Василенко. Грінченко – *Сетон міжнародний журнал молодих науковців*. 2022. Вип. 4. С. 87–92. URL: <https://ysgsij.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/134>

32. Швайба Н. Н.Д. Полонська-Василенко: спадщина історика Південної України та проблеми її дослідження. *Наукові записки Національного університету “Острозька академія”: Історичні науки*. 2007. Вип. 9. Острог: РВВ Національного університету “Острозька академія”. С. 190–200. URL: https://idud.oa.edu.ua/wp-content/uploads/2007/06/nz_vyp_9_190.pdf

V. Навчально-методична література

33. Біографічний метод у літературознавстві. *OnlyArt*. Бібліотека поезії та літератури. URL: <https://onlyart.org.ua/dictionary-literary-terms/biografichnyj-metod-u-literaturoznav/>

34. Ільченко О. Біографічний метод в історико – педагогічному дослідженні: сутність, принцип, специфіка. *Педагогічні науки. Науковий журнал* [Полтавський національний педагогічний університет ім. В. Г. Короленка]. Полтава, 2021. № 77. С. 61–66. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/17813/1/12.pdf>

VI. Енциклопедичні та довідкові матеріали

35. 1884 – народилася Наталія Полонська–Василенко. *Історичний календар. Український інститут національної пам'яті*. URL: <https://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/lyuty/12/1884-narodylasya-nataliya-polonska-vasylenko>

36. Бережицька Б. Жінка, яка спростувала Новоросію. *Локальна історія*. 29 квітня 2022. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/statti/zhinka-iaka-sprostuvala-novorosiuu/>

37. Біографія Н. Д. Полонської-Василенко. *Бібліотека ДНПБУ ім. В.О.Сухоплинського*. URL: <https://dnpb.gov.ua/ua/informatsiyno-bibliohrafichni-resursy/vydatni-pedahohy/polonska-vasylenko-n-d/biohrafiya/>

38. Верба І. В. ПОЛОНСЬКА-ВАСИЛЕНКО Наталія Дмитрівна [Електронний ресурс]. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Polonska_V (останній перегляд: 16.06.2025).

39. Видатний історик, науковець, біограф, археограф. 135 років від дня народження Наталії Дмитрівни Полонської-Василенко (1884–1973) / Т. Д. Антонюк. 13.02.2019. *Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського*. URL: <http://nbuv.gov.ua/node/4648>

40. Віртуальний бібліографічний список «Наталія Полонська-Василенко – в ім'я науки, всупереч усьому» (до 140-річчя від дня народження української науковиці, історикині, археологині, архівістки). *Вінницька обласна універсальна наукова бібліотека імені Валентина Отамановського*. URL: <https://library.vn.ua/news-and-events/novini/sichen-2024-news/nataliya-polonska-vasilenko>

41. Головаха Є. І. Біографічний метод. *Енциклопедія Сучасної України* / редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2004, оновл. 2023. URL: <https://esu.com.ua/article-35288>

42. Знайдено могилу відомого історика Наталії Полонської-Василенко. *Офіційний веб-сайт УІНП*. URL: <https://old.uinp.gov.ua/news/znaideno-mogilu-vidomogo-istorika-natalii-polonskoi-vasilenko>

43. Іщук О. 141 рік тому народилась Наталія Полонська-Василенко. 13.02.2025. *Національний музей історії Університету*. URL: <https://nmiu.org/posts/361?historyDay>

44. Кобченко К. «Осягнула всі найвищі наукові становища, які можна було здобути на еміграції»: Наталія Полонська-Василенко у повоєнній Німеччині. *Україна модерна. Міжнародний інтелектуальний часопис*. 14.08.2019. URL: <https://uamoderna.com/md/kobchenko-polonska-vasylenko/>

45. Н. Д. Полонська-Василенко – видатний Український історик, філософ, археолог. Біографічний нарис / Л.П. Яременко. Київ, 2003. 50 с. URL: <http://biography.nbuv.gov.ua/data/data/bibliogr/1553.pdf>

46. Наталія Полонська-Василенко – 135 років. 29.01.2019. *Педагогічний музей України Національної академії педагогічних наук України*. URL: <https://pmu.in.ua/mc-events/%D0%BD%D0%B0%D1%82%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%8F-%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0-%D0%B2%D0%B0%D1%81%D0%B8%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE-135-%D1%80%D0%BE%D0%BA%D1%96%D0%B2/>
47. Наталія Полонська-Василенко. 12.02.2024. *Херсонська обласна універсальна наукова бібліотека ім. Олеся Гончара*. URL: <https://lib.kherson.ua/nataliya-polonska-vasilenko.htm>
48. Наталія Полонська-Василенко: штрихи до портрета українського історика. *Івано-Франківська обласна універсальна наукова бібліотека ім. І. Франка*. URL: <https://lib.if.ua/news/1392276821.html>
49. Осока С. Наталія Полонська-Василенко – в ім'я науки, всупереч усьому. *Повага. Сайт кампанії проти сексизму в медіа і політиці*. URL: <https://povaha.org.ua/nataliya-polonska-vasylenko-v-imya-nauky-vsuperech-usomu/>
50. Петренко-Цеунова О. Наталія Полонська-Василенко. Та, хто зруйнувала міф про «Новоросію». *Український тиждень*. 14.09.2022 URL: <https://tyzhden.ua/nataliia-polonska-vasylenko-ta-khto-zrujnuvala-mif-pro-novorosiю/>
51. Полонська-Василенко Наталія Дмитрівна (1884-1973), м. Харків. *Видатні українські вчені у світовій науці*. URL: <https://uahistory.co/book/outstanding-ukrainian-scientists-in-world-science-2012/43.php>
52. ПОЛОНСЬКА-ВАСИЛЕНКО Наталія Дмитрівна (1884-1973). Випускниця Імператорського університету св. Володимира (1913 р.), видатна українська вчена-історик. *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*. URL: <https://knu.ua/ua/geninf/osobystosti/polonska/>

53. Полонська-Василенко Наталія Дмитрівна / С. І. Білокінь. *Енциклопедія Сучасної України* / редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2024. URL: <https://esu.com.ua/article-884902>

54. Твори Н. Д. Полонської-Василенко з фондів бібліотеки. *Наукова бібліотека Національного університету «Чернігівський колегіум» ім. Т. Г. Шевченка*. URL: <https://library.chnpu.edu.ua/tvori-n-d-polonskoyi-vasilenko-z-fondiv-biblioteki/>

55. Natalia Polonska-Vasylenko. First woman - doctor of history/ Shpak V. 4 лютого 2022 р. URL: <https://storymaps.arcgis.com/stories/40a57f98898642b39ea052db80283d1b>

VII. Дисертації, автореферати дисертацій і кваліфікаційні роботи

56. Кіріяк Л. Науково-педагогічна діяльність Наталії Полонської-Василенко: дипломна робота. Чернівці: ЧНУ ім. Ю. Федьковича, 2023. 120 с. URI: <https://archer.chnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/9331>

ДОДАТКИ

Додаток А.

Конспект проведення позакласного заходу

План-конспект позакласного заняття з “Історії України”

Тема: « Спадщина Наталії Полонської-Василенко в історії України »

Мета заняття:

- *Загальноосвітня мета:*
 - Ознайомити учнів 9–11 класів з біографією та науковою діяльністю Наталії Полонської-Василенко / інформаційна;
 - розвинути історичну предметну компетентність через активні форми роботи / інформаційна;
 - стимулювати критичне мислення й уміння працювати з історичними джерелами / інформаційна.
- *Розвивальна мета:*
 - розвивати естетичний смак, вміння протистояти негативним проявам / аксіологічна;
 - розвивати пізнавальні вміння та навички учнів / логічна;
 - розвивати критичне та творче мислення / інформаційна;
 - продовжувати формування мовленнєвої компетентності / мовленнєва;
 - формувати навички роботи з ілюстративним матеріалом / інформаційна;
 - підсилювати вміння у просторовій компетентності / інформаційна;
 - розвивати структуроване розуміння історії / логічна.
- *Виховна мета:*
 - виховання у студентської молоді патріотизму, почуття гордості й приналежності до незламного українського народу, який героїчно боронить власну державу, і як наслідок – готовності до посильної участі у справі захисту суверенітету України та відновлення її територіальної цілісності / аксіологічна;
 - виховати почуття цінності знань / аксіологічна;
 - виховати почуття емпатії / аксіологічна;
 - виховати любов до соціально активної та мислячої особистості / просторова;
 - формувати почуття любові до свободи та прагнення боротися за неї / аксіологічна.

Обладнання: мультимедійний проектор, роздаткові матеріали (фрагменти праць Полонської-Василенко, біографічні хроніки, ілюстрації), аркуші паперу, маркери, картки з питаннями, фліпчарт або дошка.

План позакласного заняття

1. Організаційний момент

2. Вступне слово

3. Актуалізаційний етап та мотиваційний

4. Основна частина

5. Заклучна частина

Час проведення	Етап уроку	Навчально-виховна діяльність вчителя	Навчально виховна діяльність учня	Примітки
3 хв.	I. Організаційний	Взаємне привітання. Перевірка готовності учнів до уроку. Організація уваги учнів: побажання гарного настрою, цікавої боти, нових знань та відкриттів.		
4 хв.	II. Вступне слово	Мотиваційне питання для вогника дискусії: «Чому наукова спадщина окремого вченого може бути актуальною для сучасних школярів?» Короткий біографічний екскурс. Демонстрація слайдів із фотографіями та датами основних віх життя П-В (1884–1973). Окреслення ключових етапів: шкільна освіта, робота в УВАН, еміграція, основні праці.	Учні висловлюють свою думку 	Логічна
5 хв.	III. Мотиваційний етап	Формулювання проблемного питання. «Яку роль відіграла Наталія Полонська-Василенко у формуванні української національної ідентичності?»	Учні, поділені на три групи, отримують картки з уривками з праць Наталії Полонської-Василенко і запитаннями для обговорення. Кожна група доопрацьовує тезу, готуючи 2–3 ключові аргументи, опираючись на текст.	Інформаційна
3 хв.	IV. Актуалізаційний етап.	Проведення дискусії фіксація на дошці основних точок зору, узагальнення. Підготуйте асоціативний кущ по Наталії Полонській-Василенко	Кожна група по черзі презентує свої аргументи. Учасники інших груп ставлять уточнюючі запитання, пропонують альтернативні погляди.	логічна

				
20 хв.	V.Основна частина	Наталія Полонська-Василенко(1884–1973 рр.) - історик, археолог, архівіст, одна з провідних провідниць державницької школи в Українській історіографії, авторка майже 200 наукових праць у царині історії Запоріжжя та Південної України, доктор історичних наук від 1940 р. Схематична хронологія на екрані: вступ до Київського університету (1901), приват-доцентка (1915), докторка наук (1940), еміграція (1943–1973). Працювала в УВУ (Український Вільний Університет) Особисте життя Наталії Полонської-Василенко Першим чоловіком Наталі Меньшової став поручик Сергій Полонський. «Кохання було палким. — пише дослідниця Богдана Тараніна, — За оповідками, поручик навіть стрілявся на дуелі через свою майбутню дружину. Проте шлюб виявився		Інформаційна мовлення

невдалим. Полонський став нецікавим дівчині, яка стрімко здобувала нові знання».

«Виходячи заміж, я не збираюся стати ідеальною безликою дружиною, про яку чоловік згадує лише тоді, коли йому потрібна її послуга і все життя якої є догодження чоловіку... бути ж вічною рабинею... я не можу», – писала Наталія в листі до чоловіка».

Через вісім років подружжя розлучилося. Другий шлюб у 1923 році Наталія уклала із Миколою Василенком, в якому прожила щасливо до смерті чоловіка.

У міжвоєнний та воєнний період вона – професор Художнього інституту та Київського університету, співробітник Української академії наук, діяльний член багатьох наукових установ, в еміграції – професор Українського вільного університету в Празі та Мюнхені, дійсний член Українського історичного товариства, НТШ та Міжнародної академії наук у Парижі.

У 1943 році Наталія виїжджає з міста разом зі своїм третім чоловіком, економістом Олександром Моргуном. Подружжя перебирається до Львова, потім до Чехословаччини.

інф
орм
аці
йна

З 1951 року подружжя жило в Німеччині у будинку для літніх людей, що знаходився у містечку Дорнштадт біля Ульму (земля Баден-Вюртемберг).

Огляд наукових праць.

Основні праці:

«Середньовічна історія України»,
«Історія України»
(двотомник),
монографії з козацької тематики.

Висвітлення методологічних інновацій: поєднання археографії, архівознавства й соціально-політичного аналізу.

Наталія Полонська-Василенко написала понад 200 наукових праць з археології, історії України, Української Церви, спогади. Вона є автором посібника «Історико-культурний атлас з російської історії з пояснювальним текстом». Головною науковою працею вважала двотомну «Історію України». Перший том був виданий 1972-го року, а другий - вже після смерті дослідниці - у 1976 році.

Внесок у національну науку.

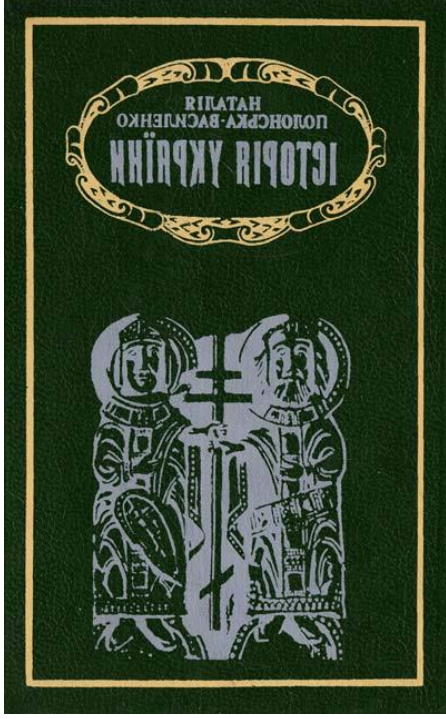
Роль у створенні української історичної школи: підготовка

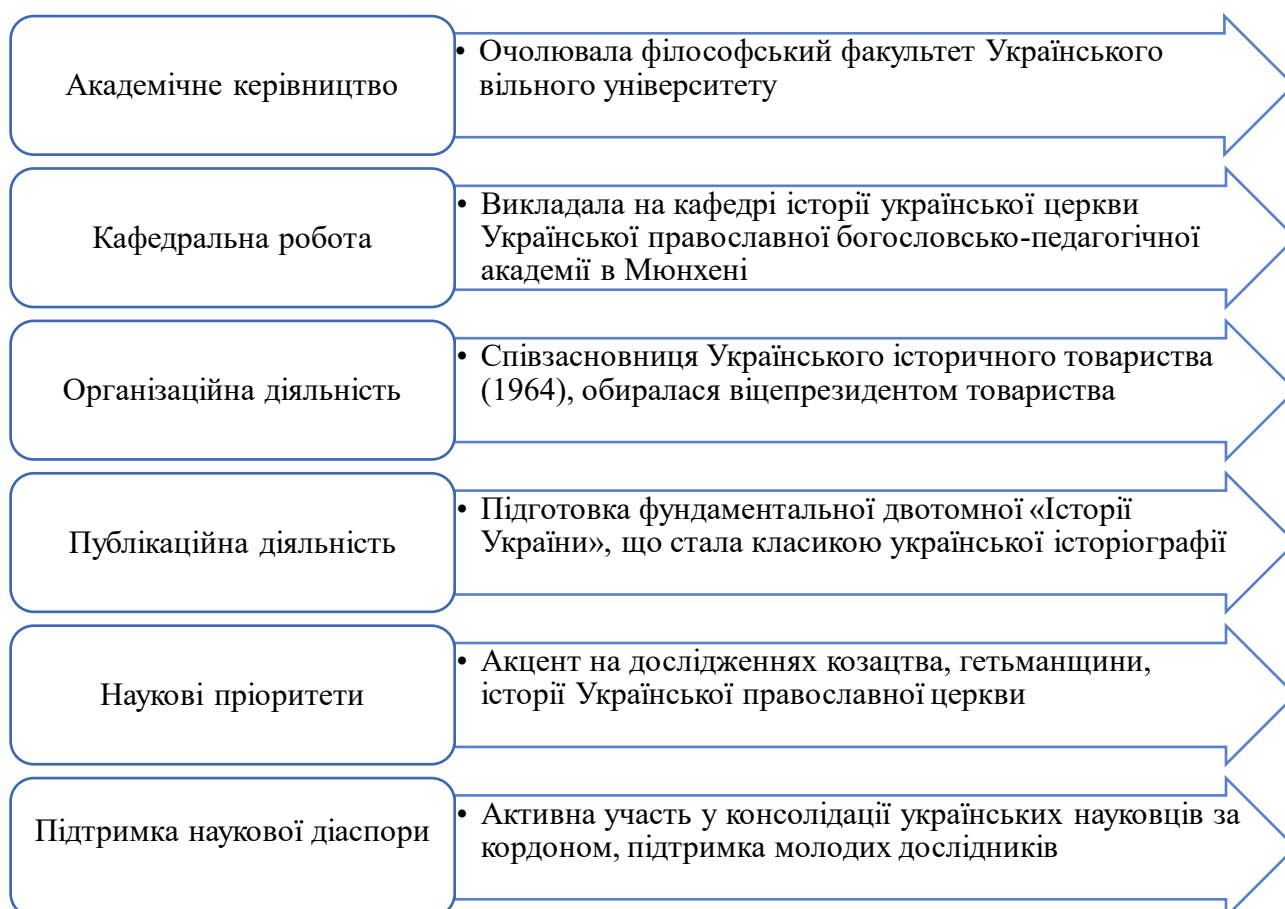
інф
орм
аці
йна

інф
орм
аці
йна

		першого покоління жінок-істориків. Поширення української історії за кордоном через УВУ (Прага, Мюнхен). Аналітична частина (20 хв) Робота з документами Роздача учням фрагментів з наукових праць (по 2–3 абзаци кожному). Завдання: виявити в тексті основну методологічну ідею, записати її в один абзац (до 5 речень). Підсумкова частина Вербальна рефлексія.		інформаційна
			Порівняльний аналіз У парах: порівняйте підхід Полонської-Василенко до реконструкції козацьких джерел із сучасними підходами (учнівськими підручниками, інтернет-ресурсами). Заповнення простих таблиць: «Підхід Полонської-Василенко» vs. «Сучасний підхід» (технології, методи, глибина аналізу). Кожен учасник формулює по одному реченню: «Що нового я дізнався(-лася) про роль історика в суспільстві?»	

10 хв	VI. Заключна частина	Анкетування-оцінювання. Коротка анонімна анкета (3 запитання): – Який етап заходу був найцікавішим? – Яке завдання виявилось найбільш складним? – Що б ви запропонували змінити або додати? Підготувати невелику презентацію (до 5 слайдів) на тему «Сучасне значення спадщини Полонської-Василенко» або коротке есе (300 слів) з власним поглядом на її внесок. Очікувані результати заходу:	Учні поглиблюють знання про біографію та наукову методику Полонської-Василенко. Школярі розвинули навички роботи з первинними історичними джерелами, картографічними матеріалами та аналітичного порівняння. За результатами дискусії та рефлексії учні усвідомлять значення науки й історичної пам'яті для формування національної та громадянської ідентичності.	інформ ація йна логі чна
----------	----------------------------	--	---	--

(рис.1.1). Особливості діяльності Н.Д. Полонської-Василенко

Полонська-Василенко Наталія Дмитрівна (1884-1973)

Джерело: <https://knu.ua/ua/geninf/osobystosti/polonska/>